

VEŠTAČKA INTELIgENCIJA:

UTICAJ NA SLOBODU IZRAŽAVANJA,
MEDIJSKE PERSPEKTIVE I REGULATORNI TRENDOVI

Veštačka inteligencija:

uticaj na slobodu izražavanja, medijske perspektive i regulatorni trendovi

Autorica

Bojana Kostić

Urednica

Vesna Dabić

Objavljivanje ovog istraživanja pomogli su Ambasada Kraljevine Norveške i Misija OEBS-a u Srbiji. Stavovi izraženi u ovom istraživanju pripadaju isključivo autorima i ne predstavljaju zvaničan stav Ambasade Kraljevine Norveške i Misije OEBS-a u Srbiji.

SADRŽAJ

II OSNOVNA TERMINOLOGIJA, POJMOVI I PROCESI	7
III UTICAJ VI NA SLOBODU IZRAŽAVANJA I MEDIJSKE SLOBODE	20
3.1. VI i sloboda mišljenja i izražavanja	20
3.2. VI i medijske slobode	38
IV REGULATORNI TRENDIVI	50
4.1. Međunarodni okvir	51
4.2. Zakonodavne inicijative	57
V ZAKLJUČAK	64
VI STUDIJE SLUČAJA	66
VI i bezbednost	66
VI i novinarstvo	69
VI i marginalizovane grupe	72

I UVOD

Digitalna arhitektura, koja omogućava istovremenu komunikaciju većeg broja korisnika ("many-to-many komunikacija"), nije više svojstvena samo online platformama, pre svega socijalnim mrežama, već sve više prožima i druge online prostore, kao što su online mediji, veb-stranice koje omogućavaju "like" i "share" opcije i u tom smislu se govori o procesu "platformizacije" interneta.¹ Online platforme i proces platformizacije ne omogućavaju korisnicima samo komunikaciju, već, istovremeno, pružaju i kognitivne mogućnosti, na primer pristup velikom broju informacija i znanju, kao i kolaboraciju, ne samo preko servisa kao što je Google drive, već i preko socijalnih mreža.² Komunikaciju, kolaboraciju i kognitivnu funkciju, koju omogućavaju online platforme, ali sve više i drugi online servisi, velikim delom pokreće veštačka inteligencija (VI) i algoritmi koji koriste veliki broj podataka, od kojih su mnogi lični podaci korisnika. U tom smislu, VI se može posmatrati kao razvoj kompjuterskih sistema, koji imaju mogućnost da obavljaju određene zadatke i aktivnosti, koje zahtevaju ljudsku inteligenciju, dok se algoritmi odnose na skup instrukcija i koraka za rešavanja ili izvođenje određenog zadatka. U suštini, algoritmi su osnovna građa VI. Pored toga, koriste se i izrazi kao što je automatizacija, automatsko donošenje odluka, kompjuterizacija i drugi.³

Proces mašinskog učenja, koji je svojstven razvoju VI, jednostavno objašnjeno, znači da, sa većim brojem podataka i tokom vremena, VI (polu)autonomno unapređuje svoje mehanizme funkcionisanja, pa tako i "rezultate rada." Na primer, neki algoritmi ili VI sistemi, kao na primer oni za preporuku sadržaja na socijalnim mrežama (News feed opcija na Facebook-u⁴)

-
- 1 Ana Helmond, The Platformization of the Web: Making Web Data Platform Ready, Social Media + Society, 2015.
  - 2 Daniel Trottier i Christian Fuchs, Theorising social media, politics and the state: an introduction. in: Social media, politics and the state: protests, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube New York Routledge. str.15-17, 2014.
  - 3 Mimi Onuoha i Mother Cyborg (Diana Nucera), People guide to AI, Allied Media Project, str.8 i 30
  - 4 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to free- dom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, 29, para.10, 2018,

ili news agregatori⁵, tokom vremena, usavršavaju mogućnost da, na osnovu ličnih podataka i interakcija korisnika, personalizuju i preporuča određenu vrstu sadržaja, čak omogućavaju da sadržaj bude u skladu sa političkim opredeljenjem korisnika. Sa druge strane, VI i algoritmi nisu samo vezani za online prostore, oni se sve više pojavljuju u fizičkom javnom prostoru, kao na primer kamere i sistemi za prepoznavanje lica, koje se, odnedavno, postavljaju i u Beogradu.⁶ Takođe, vreme koje građani provode online, koje se značajno povećalo tokom pandemije, uvećava broj ličnih i drugih podataka korisnika, što, potencijalno, unapređuje i jača “moć” veštačke inteligencije.

Posmatrana kroz navedene primere i druge primere iz ove studije, VI može predstavljati rizik po ljudska prava i slobode građana, ali se ne može prevideti i pozitivan uticaj na slobodu izražavanja. Taj pozitivan uticaj najčešće je ilustrovan kroz primer “preciznosti” algoritama u postupku pretraživanja, jer uspevaju da pronađu i prikažu tačno one informacije koje je korisnik “tražio”, kao i različite oblike povezivanja i drugih online servisa koje pokreće VI. Bez obzira na pozitivan i negativan uticaj na ljudska prava i online participaciju, VI i algoritmi su ključni za digitalne prostore i za funkcionisanje tog sistema. Ipak, VI nije neutralan, čisto tehnološki resurs.⁷ Naprotiv, kroz ceo proces razvijanja, istraživanja, dizajna, testiranja i implementacije, kroz VI i algoritme se prelamaju različiti politički, ekonomski, društveni, tehnološki interesi i agensi.

Uže posmatrano, VI je pitanje softvera, kompjuterskih jezika i koda, znači neutralnog instrumenta. Šira perspektiva uzima u obzir različite interese i agense, koji posledično utiču na način na koji ona funkcioniše, na rezultate i odluke koje donosi. Jer, nije svejedno da li će se na news feedu Facebook-a naći dezinformacije, vesti koje potvrđuju i ne protivreče postoje-

-
- 5 Tzv. News “sakupljači” koji kroz kategorizaciju, selekciju, re-grupišu informacije, vesti, reportaže, video/ audio sadržaj iz različitih izvora u jednu tačku pristupa. Na primer Google news agregator, dostupno na: <<https://news.google.com/topstories?hl=en-US&gl=US&ceid=US:en>>
  - 6 Share Foundation, hiljade.kamera.rs: community strikes back against mass surveillance, 2020, dostupno na: <<https://www.sharefoundation.info/en/hiljade-kamera-rs-community-strikes-back/>>
  - 7 Woodrow Barfield, The Law of Algorithms, Cambridge University Press, 2021, str.517 i H. Bloch-Wehba, Automation in moderation, Cornell International Law Journal, 17 January, str.6, 2020.

ćim političkim ubedenjima, ili one koje sadrže govor mržnje i netolerancije. Takođe, VI ne treba posmatrati izolovano i van konteksta internet posrednika, a pre svega online platformi, koje su simbolično opisane kao “čuvari informacija” (“informational gatekeepers⁸”), ili “zaštitnici” interneta” (“custodians of the internet⁹”). Posmatrana kroz ovu prizmu, VI je instrument u rukama internet posrednika, koji omogućava funkcionisanje “umrežene javnosti.”¹⁰ Međutim, problem je tome što platforme i drugi internet posrednici nisu vođeni javnim interesom i načelima, već ekonomskim i lukrativnim (svaki peti post na Instagramu ima komercijalnu prirodu)¹¹, za svoj rad i greške ne odgovaraju građanima i državnim organima, a zbog svog nadnacionalnog načina funkcionisanja još uvek se “opiru” regulativi, što je samo dodatni argument u prilog tezi da VI ne treba posmatrati neutralno i van konteksta svrhe zbog koje je nastala.¹²

Uzimajući u obzir sve veću primenu VI u digitalnom okruženju, kao i predloženo šire shvatanje VI i moguće rizike po ljudska prava i slobode građana, ova studija predstaviće osnovne procese i načine na koje VI i algoritmi predstavljaju pretnju i mogućnost za unapređenje slobode izražavanja i medijske slobode u digitalnom prostoru. Cilj ove studije je da tu temu približi ekspertskoj i široj javnosti, kako bi se na vreme prepoznali i predupredili mogući rizici i da bi se omogućio i podržao razvoj, u skladu sa osnovnim ljudskim pravima i slobodama, koji omogućava i osnažuje slobodu izražavanja i učešće svih slojeva i grupa stanovništva u digitalnom prostoru. Dodatni cilj je da se proširi diskusija o značaju i uticaju VI, koja je već otvorena prilikom razvoja Nacionalne strategije razvoja VI.¹³ Ova Strategija je postavila osnove

---

8 E. B. Laidlaw, A framework for identifying Internet information gatekeepers, *International Review of Law, Computers & Technology*, 2010, str.16, 2010.

9 Tarleton Gillespie, *Custodians of the Internet, Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*, Yale University Press, 2020.

10 “Networked publics”, danah boyd, *Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications.* In *Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*, uredila Zizi Papacharissi, 2010, p. 39-58

11 Max van Drunen i drugi, Know your algorithm: what media organizations need to explain to their users about news personalization, *International Data Privacy Law*, str.5, 2019.

12 Većina autora, citiranih u ovom radu, ukazuje na ovaj problem i studija na više mesta razvija dalje ovaj argument

13 Strategija za razvoj veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine, *Sl. glasnik RS*“, br. 96/2019

etičkog okvira i predvidela uspostavljanje institucija na državnom nivou, pa je važno da se u ovu diskusiju uključi i tema koja je u fokusu studije, odnosno nadležni organi i ostali subjekti iz oblasti slobode izražavanja i medija.

Studija se sastoji iz četiri celine: uvodnog dela, u kojem su predstavljeni predmet i cilj istraživanja, prvog dela, koji definiše pojam i procese u vezi sa VI, kao i moguće rizike, dok se drugi i treći deo fokusiraju na dinamiku i uticaj VI na slobodu izražavanja, odnosno medijske slobode. Četvrti deo predstavlja analizu regulatornih trendova i inicijativa na tom polju, na državnom i međunarodnom nivou. Pre zaključka, kroz tri studije slučaja o odnosu VI i bezbednosti novinara, novinarstva i marginalizovanih grupa, ova studija pruža jasniju sliku i nijanse u razumevanju specifičnog transformativnog uticaja VI na slobodu izražavanja i medijske slobode, ali i na demokratske procese, kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou.

II OSNOVNA TERMINOLOGIJA, POJMOVI I PROCESI

Kako se VI i algoritmi koriste u različitim oblastima i domenima, tako se i razumevanje tih pojmova mora posmatrati kroz opseg oblasti u kojoj se koriste, ili u okviru funkcije koju obavljaju. VI se, sve više, koristi u svakodnevnom životu. Na primer, koristi se u auto-industriji, naročito u razvoju “samoupravljajućih automobila” (self-driving cars¹⁴), u medicini se koristi za različite vrste analiza i za dijagnostifikovanje, ali, sve više i kao pomagalo u nezi starijih lica¹⁵, kao i za tzv. pametno stanovanje.¹⁶ Državni organi i finansijski sektor se, sve više, oslanjaju na VI i algoritme prilikom donošenja odluka koje direktno utiču na život građana, na primer u pristupu nekretninama i socijalnom stanovanju u Americi¹⁷, u proceni izvršenja krivičnih dela¹⁸, a i sudske odluke se, takođe, delom baziraju na ovim sistemima.¹⁹ Iz ovih neko-

-
- 14 Savet Evrope, Legal aspects of “autonomous” vehicle, Izveštaj (AS/Jur (2020) 20), 2020. i Vinyas D. Sagar i drugi, Artificial Intelligence in Autonomous Vehicles - A Literature Review, Journal on Future Engineering and Technology, 2019.
  - 15 Bertalan Meskó i Marton Görög, A short guide for medical professionals in the era of artificial intelligence, Nature, 2020. i Fosch Villaronga i drugi, Nothing comes between my robot and me: Privacy and human-robot interaction in robotised healthcare, Hart Publishing, 2018.
  - 16 Katy Börner i drugi, Mapping the co-evolution of artificial intelligence, robotics, and the internet of things over 20 years (1998.-2017.), Plos one, 2020.
  - 17 Aaron Klein, Reducing bias in AI-based financial services, Brookings, 2020. dostupno na : <<https://www.brookings.edu/research/reducing-bias-in-ai-based-financial-services/>> , Danielle Keats Citron Frank Pasquale, The Scored Society: Due Process for Automated Predictions, Washington Law Review, 2014 i Misuraca, Gianluca i Colin Van Noordt., AI Watch - Artificial Intelligence in public services, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020. i David Freeman Engstrom, Government by Algorithm: Artificial Intelligence in Federal Administrative Agencies, SLS, 2020.
  - 18 Julia Angwin i drugi, Machine Bias, , ProPublica, 2016. dostupno na : <<https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>>
  - 19 AI Now, Algorithmic Accountability Policy Toolkit, 2018, pregled literature, str.10 i Karen Hao i Jonathan Stray, Can you make AI fairer than a judge? Play our courtroom algorithm game, MIT Technology review, 2019. dostupno na : <<https://www.technologyreview.com/2019/10/17/75285/ai-fairer-than-judge-criminal-risk-assessment-algorithm/>>

liko primera je jasno da su VI i algoritmi već postali sastavni deo našeg digitalnog i fizičkog prostora, a ne samo kompjuterskih i mobilnih uređaja, kako se to obično zamišlja. U rukama državnih organa, ako se uključe privatni-biznis interesi, VI je povezana sa opasnim i rizičnim posledicama po širok spektar ljudskih prava i sloboda građana.²⁰

Bez obzira na različite namene i vrste, sve pojavne oblike VI povezuje činjenica da njena “uspešnost” zavisi ne samo od dizajna i arhitekture, već i od podataka koji se koriste, kao i od njihove korelacije. U suštini, podaci i korelacije se mogu smatrati najmanjim zajedničkim sadržajcima tih sistema. Ako se uže shvata, VI se može posmatrati kao matematički zadatak, čija je postavka izuzetno kompleksna, ako se ima u vidu neverovatan broj ličnih i drugih podataka koji se nalaze u digitalnom okruženju, kao i različite vrste ciljeva. Osim toga, odlika nekih oblika VI je i činjenica da ti sistemi imaju mogućnost tzv. kompjuterskog ili mašinskog učenja, protekom vremena. Ova vrsta (polu)autonomnog učenja se može opisati kao tehnika za razvoj VI, koja omogućava da se, uz pomoć velikog broja podataka i algoritama, poboljša kvalitet donošenja odluka, prepoznavanjem obrasca i “zakonitosti”, ili da se omogući obavljanje određenih zadataka, nezavisno od intervencije čoveka, pa se još govori i o mogućnosti “učenja bez eksplicitnog programiranja.”²¹ U odnosu na algoritme, koji su, kao što je navedeno, osnovna građa svake VI, svaki algoritam za mašinsko učenje je VI, ali nema svaki algoritam mogućnost mašinskog učenja. “Osnovna razlika se svodi na različite algoritme koji sačinjavaju VI i na zadatak koji algoritmi treba da reše.”²² U ovoj studiji VI se koristi da označi i algoritme i VI, osim kada se sadržaj odnosi samo na algoritme, što je jasno naznačeno.

Jedna od karakteristika mašinskog učenja je da, vremenom, usavršava procese i “rezultate” prethodno postavljenih zadataka i time stiže sve veći stepen autonomije u odnosu na ljudsku intervenciju. Upravo ovaj stepen autonomije zaokuplja pažnju stručne javnosti, koja VI

---

20 Danielle Keats Citron, Technological Due Process, Maryland Legal Studies Research Paper No. 2007-26, 2007. i Virginia Eubanks, Automating Inequality, How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor, St. Martin's Press, 2018.

21 Privacy and Freedom of expression in the age of artificial intelligence, Privacy International and Article 19, str.7, 2018.

22 Mimi Onuoha i Mother Cyborg (Diana Nucera), People guide to AI, Allied Media Project, str.43

sa mogućnošću mašinskog učenja posmatra kao mističnu “crnu kutiju²³”. Naime, VI, “pot-
hranjena” velikim brojem ličnih i drugih podataka, njihovim korelacijama i postavljenim
zadacima, vremenom usavršava svoju funkcionalnost, na veoma kompleksan način, pone-
kad teško razumljiv za ljude. U tom smislu, postaje teško kontrolisati i nadzirati te procese,
a možda je još kompleksnije pitanje intervencije da bi se izbegli ili ispravili mogući rizici po
ljudska prava i slobode.

Važno je demistifikovati VI i posmatrati je kao “sisteme koji funkcionišu tako što analiziraju
okruženje kroz proces obrade i interpretiranje podataka, rezonujući na osnovu procesa “uče-
nja” ili procesuiranja informacija, dobijenih obradom podataka, kao i donošenjem odluka u
vezi sa najpogodnijom radnjom, kako bi se postigao željeni cilj. VI sa mogućnošću mašin-
skog učenja može da prilagodi svoje odluke i radnje kroz analizu načina na koji je njihova
prehodna odluka uticala na njihovo okruženje.²⁴” Iako postoji veliki broj internet posrednika
i njihovih podela, bez ulaženja u detalje, studija se fokusira na tzv. “srednji” nivo posrednika,
koji omogućavaju cirkulisanje sadržaja, koje kreiraju korisnici, mediji, medijske organizacije
i drugi pojedinci. Pre svega, studija obuhvata online platforme, društvene mreže kao što su
Youtube, Facebook, Twitter, pretraživače, agregatore, video-audio platforme, isl, u daljem
tekstu “platforme”.

U praktičnom smislu, VI, u suštini, delegira proces donošenja i izvršenja odluka sa čoveka na
komjuterske sisteme. Kako se eksponencijalno povećava broj korisnika, sadržaja, podataka
i operacija²⁵ u digitalnom prostoru, VI i algoritmi postaju sve uspešniji i oslonac svake online
komunikacije i interakcije. Upravo zbog široke i zastupljene primene, teško je napraviti jasnu
kategorizaciju i podelu, jer, ne samo da se koriste na različitim infrastrukturnim nivoima digi-

---

23 Frank Pasquale, *The Black Box Society, The Secret Algorithms That Control Money and Information*,
Harvard University Press, 2015.

24 Barbora Bukovska i drugi, *Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE*,
dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>, str.27, takođe vidi: IEEE Global
Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems, ‘Ethically Aligned Design: A Vision for
Prioritizing Human Well-Being with Autonomous and Intelligent Systems’, 2019.

25 Za detaljniji statistički pregled vidi: <<https://ourworldindata.org/internet>>

talnog prostora, nego i različiti VI sistemi mogu obavljati različite funkcije istovremeno. Praktična podela ih posmatra kao VI “partnere” i VI “um”. VI “partnere” se koriste kao pomoć u rešavanju zahtevnih zadataka, najčešće tako što automatizuju određene procese (npr. brisanje ili blokiraju zabranjenog sadržaja, kao što je dečija pornografija), ili tako što unapređuju online participaciju, na primer u vidu različitih vrsta jezičkih i gramatičkih predloga, ili prenošenjem glasovnih u tekstualne poruke. VI “um”, sa druge strane, preuzima potpuno zadatke od čoveka, autonomno donosi odluke i sprovodi radnje, kao u slučaju “chat-bot” komunikacije, ili moderiranja online diskusije, koja je u potpunosti ostavljena na “milost i nemilost” algoritmima i procesu mašinskog učenja.²⁶

Preporuka je da VI “um” uključuje nadzor, korektivnu funkciju i kontrolu od strane čoveka. Koncept “human in the loop” upravo insistira na ključnoj ulozi čoveka u automatizovanim procesima. Čovek sprovodi veoma kompleksan nadzor, optimizaciju, omogućava ujednačen razvoj i kontrolu nad unutrašnjim procesima, kao i rezultatima i odlukama, koje imaju direktan uticaj na pojedinca, grupu ili društvo u celini. Međutim, ako VI ima širu primenu sa društvenim implikacijama, na primer u slučaju da VI filtrira vesti na osnovu određenih političkih ubeđenja ili preferenci, da li bi se trebalo osloniti na odluku pojedinca (“human in the loop”) ili bi se trebalo opredeliti za širi društveni koncept (“society in the loop”), koji podrazumeva uključivanje vrednosti i interesa različitih grupa u društvu, etičkih principa, ljudskih prava i demokratskih vrednosti.²⁷ Na tragu te ideje, regulatorni trendovi, prikazani u četvrtom odeljku, pozivaju na ovakav konceptualni pristup, pri uređivanju ove oblasti.

U cilju jasnije predstave o tome gde se i kako koristi VI u digitalnom prostoru, potrebno je ukazati i na podelu koja, kroz grupisanje internet-aplikacija i servisa koje je koriste, VI svrstava u devet grupa, u zavisnosti od toga koju društveno-tehnološku funkciju obavlja:

---

26 Emancipation cannot be programmed: blind spots of algorithmic facilitation in online deliberation, Nardine Alnemr, str.6-7

27 lyad Rahwan, Society in the Loop: Programming the Algorithmic Social Contract, Ethics of Information Technology, str. 2-3, 2017.

1. **Pretraživači:** najzastupljeniji oblik korišćenja VI, gde, pored dobro-poznatih Google ili Firefox-a, postoje i drugi, koji služe za specijalizovane pretrage, tzv. vertikalne pretrage.
2. **Agregatori:** od kojih su najpoznatiji Google News "sakupljači", koji kroz kategorizaciju, selekciju, grupišu informacije, vesti, reportaže, video/audio sadržaj iz različitih izvora, u jednu tačku pristupa.
3. **Nadzorne aplikacije:** nadgledaju i beleže online aktivnosti, kako bi ukazali na rizike, ali i da bi vršili nadzor, kao na primer u slučaju kamera i sistema sa mogućnošću prepoznavanja lica.
4. **Predikcija:** u cilju utvrđivanja budućeg ponašanja ili scenarija, sa što većem tačnošću, kako bi se VI sistemi korigovali i unapredili tako da mogu da odgovore na promene.
5. **Filtriranje:** kroz pasivno posmatranje ili aktivno uklanjanje sadržaja, VI je neophodan mehanizam koji omogućava funkcionisanje online interakcija.
6. **Preporuke:** da bi pružili pristup informacijama i sadržaju koji korisnik baš u tom trenutku zahteva, ova VI, uz pomoć analize prethodnih interakcija, ličnih podataka, grupisanjem i kroz mnoge druge vrste korelacija i analiza, nudi najoptimalnija rešenja, najpoznatiji su news recommendation VI sistemi.
7. **Servisi za rangiranje:** analizom podataka i ponašanja online, VI sistemi grade o svakom pojedincu određenu reputacionu sliku, na osnovu koje donose odluke, koje su, uglavnom, vezane za određenu novčanu transakciju, ali to ne mora biti uvek slučaj.
8. **VI u proizvodnji sadržaja:** naziva se i automatizovano ili robotičko novinarstvo, jer se medijski i drugi sadržaji prikupljaju ili se pišu i objavljuju automatski.
9. **Servisi za raspodelu:** nezavisno i automatski alociraju resurse i izvršavaju novčane transakcije, primer je Google AdSense, koji je, kao takav servis, osnovni izvor prihoda ovog online giganta.²⁸

28 Barney Ward, The SAGE Encyclopedia of the Internet, SAGE, str.13-15, 2018.

U manjoj ili većoj meri, svi ovi oblici VI se koriste svakodnevno, u funkcionisanju svih online platformi, veb-stranica, pretraživača, skoro svakog dela online prostora i servisa. Za potrebe ove studije bitno je ukazati i na proces moderacije digitalnog sadržaja. Taj pojam je, već neko vreme, prisutan u javnosti, kako stručnoj, tako i u oblasti medija i online komunikacije. Moderacija nije precizno definisan pojam, ni u kontekstu VI. U suštini, reč je o procesima procene, analiziranja, filtriranja, prikazivanja i distribucije informacija i sadržaja, bez izmene i zadržavanja u suštinu same informacije.²⁹ Mada, postoji i proces automatske izrade, odnosno uređivanja informacija, na primer novinarskog sadržaja, obrađen u studiji slučaja VI i novinarstvo.

Moderacija sadržaja, viđena kao proces za analiziranje i distribuciju personalizovanog sadržaja i informacija, u značajnoj meri utiče na to što građani vide, slušaju, dele i čitaju u digitalnom prostoru. Jasno je da su sve te radnje, kako na online platformama, tako i na online stranicama medijskih organizacija, sve do foruma i drugih prostora online interakcija, u većoj meri omogućene i olakšane zahvaljujući VI i algoritmima.³⁰ Na primer, Facebook news feed algoritam grupiše korisnike u određene pre-definisane kategorije na osnovu preferenci i opredeljenja korisnika, i na osnovu toga određuje koji sadržaj, koliko dugo, gde i kada će biti dostupan. Za donošenje ove odluke koristi različite informacije, kao što su: vreme posvećeno određenom sadržaju, interakcije (deljenje, lajkovanje, komentarisanje), lični podaci korisnika (godine, starost, pol, opredeljenja i sl.).³¹ Tako, Facebook-ov VI uređuje i određuje svojim korisnicima-građanima, pristup određenim informacijama i sadržajima, odnosno "oblikuje njihovo ponašanje tokom vremena, na osnovu njihovih preferenci, navika i očekivanja u odnosu na taj servis."³² S druge strane, korisnici, svojim aktivnostima ("like", "share"), šalju "signale" servisu i na taj način moderiraju svoj online prostor, pa se postavlja i pitanje da li je problem

---

29 Vidi na primer: Frank LaRue (U.N. Special Rapporteur on Freedom of Opinion & Expression), Dunja Mijatović (Organization for Security and Cooperation in Europe Representative on Freedom of the Media), Catalina Botero Marino (OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression) & Faith Pansy Tlakula (ACHPR Special Rapporteur on Freedom of Expression & Access to Information), Joint declaration on freedom of expression and the Internet, OSCE, 2011, para 2(a)

30 Emma Llansó i drugi, Artificial Intelligence, Content Moderation, and Freedom of Expression, Transatlantic working group, p3. 2020.

31 Vidi na primer: Tech-crunch, How Facebook news feed work, 2016. dostupno na: <shorturl.at/blyDG>

32 Paddy Leerssen, The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media, str. 4, 2020.

samo u algoritmima i njihovim predikcijama i kolika je odgovornost korisnika-građana?³³ Ipak, jedno je sigurno, korisnici-građani imaju veoma ograničene i zanemarljive mogućnosti da utiču na VI, kako bi korigovali, promenili i izmenili pre-difinisanе kategorije u koje su “smešteni”, pa, posledično, i sadržaje koji su im “servirani.”³⁴

Suštinski, ti procesi su jednosmerni - od platforme ka korisniku. Osnovni cilj je, veoma pojednostavljeno, obezbediti maksimalno angažovanje korisnika na platformi, jer duže vreme provedeno na platformi povećava mogućnost da će korisnik videti reklame i druge ponude, koje su glavni izvor profita za ove gigante.³⁵ U tom odnosu, korisnik-građjanin je, ne samo onemogućen da utiče na rezultate i sadržaj, već se ciljano oblikuje kao pasivan subjekt, sa primarnom potrebom za potrošnjom, pa se, zbog toga, simbolično, ali s pravom, govori o ljudima kao o robi online platformi³⁶ - ekonomskoj jedinici njihovog uspeha. Pored ovih oblika VI za moderaciju sadržaja, koji se oslanjaju na kratkoročne (tzv. “short-term”) signale, pojedini sistemi, pre svega zastupljeni među medijskim organizacijama, koriste i dugoročne (tzv. “long-term”) signale, koji se odnose na raznovrsna očekivanja svojih korisnika-čitalaca, uređivačku politiku i ciljeve medijske organizacije, kao što je na primer veća dostupnost sadržaja određene tematike ili kvaliteta.³⁷

---

33 Paddy Leerssen, *The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media*, str. 4, 2020.

34 Odbor za zaštitu ljudskih prava, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment*, A/73/348, UN, 2018. i Jaron Harambam i drugi, *Democratizing algorithmic news recommenders: how to materialize voice in a technologically saturated media ecosystem*, The Royal Society, str.4, 2018.

35 U prethodnoj godini Facebook je zaradio oko 70 milijardi profita, najveći deo je od reklama, a u 2018. oko 60 milijardi, jednostavnim pogledom na tabelu dostupnu na: <<https://www.statista.com/statistics/271258/facebooks-advertising-revenue-worldwide/>> postaje jasno da profit godinama unazad samo raste.

36 Paddy Leerssen, *The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media*, str. 6, 2020. i Gerlitz i drugi, *The like economy: Social buttons and the data-intensive web*. *New Media & Society*, 2013 i Nick Couldry i Dipayan Ghosh, *Regulation of online platforms needs a complete reset*, LSE, 2020. dostupno na: <<https://blogs.lse.ac.uk/mediase/2020/11/13/regulation-of-online-platforms-needs-a-complete-reset/>> i mnogi drugi.

37 Balázs Bodó i drugi, *Interested in Diversity, The role of user attitudes, algorithmic feedback loops, and policy in news personalization*, *Digital Journalism*, Vol.7, str. 217-218, 2019.

Pre nego što se studija fokusira na specifične rizike, koji proizilaze iz korišćenja VI u digitalnom okruženju, važno je sumirati osnovne procese i terminologiju. Dakle, algoritmi su sastavni deo svake VI, a samo pojedine vrste VI imaju mogućnost mašinskog učenja. Ta mogućnost znači da VI, vremenom, usavršava svoju funkcionalnost i preuzima veću autonomiju i dostiže bolju preciznost, prilikom rešavanja postavljenih zadataka. U kontekstu digitalnog prostora, najviše se koristi da omogući i olakša različite vrste online komunikacija i interakcija, istovremeno, na taj način što analizom pre-definisanih signala, interakcija i ličnih podataka, preferenci, mišljenja, pa i emocija,³⁸ grupiše korisnike u predifinisane kategorije, na osnovu kojih određuje koji sadržaj će korisniku biti prikazan. Zbog toga se različiti profili korisnika socijalnih mreža razlikuju po sadržaju i informacijama, ali VI primenjuje “isti princip u odlučivanju na sve slučajeve iste vrste.”³⁹ Na primer, svi korisnici koji su odlukom VI “upali” u određenu kategoriju, videće određenu vrstu personalizovanog sadržaja na svom profilu ili drugom prostoru kojim upravlja VI.

S obzirom na kompleksnost, kako samog funkcionisanja, tako i uticaja koji VI ima na digitalno okruženje odnosno na građane i društvo u celini, u nastavku će biti prikazani osnovni rizici. Prvo će biti opisani rizici u vezi sa samim mehanizmima rada tih sistema, za potrebe ove studije definisani kao “interni” faktori rizika, a zatim i implikacije na ljudska prava i slobode građana, posmatrani kao “eksterni” faktori rizika. Navedene rizike uvek treba posmatrati u kontekstu internet posrednika - online platformi, agregatora, pretraživača, pa čak i medijskih organizacija, jer interese i agense, koji se prožimaju kroz VI, prvenstveno diktiraju internet posrednici.

38 Robert Booth, Facebook reveals news feed experiment to control emotions, The Guardian, 2014. dostupno na: <<https://www.theguardian.com/technology/2014/jun/29/facebook-users-emotions-news-feeds> >

39 Republika Srbija, Strategija razvoja veštačke inteligencije za period, str. 51, 2020.-2025.

Kada se posmatraju interni faktori rizika, problemi mogu nastati već tokom razvoja idejnih rešenja, u fazi inicijalnog dizajna i izrade. Da bi se sistemi razvili, u prvoj fazi se obrađuje veliki broj podataka, među kojima je većina ličnih podataka. Problem nastaje iz više razloga, kao što su npr. nedovoljna zastupljenost podataka određene vrste (npr. rodno-senzitivni podaci), netačnost, ili nedostatak podataka.⁴⁰ Posledično, rezultati i odluke koje VI donosi reflektuju te inicijalne probleme i nedostatke, koji su neophodni za njihovo ispravno funkcionisanje. Problem sa netačnim i nekvalitetnim podacima javlja se i zbog “pogrešno” postavljenih korelacija, što za posledicu može da ima diskriminaciju, polarizaciju⁴¹ i marginalizaciju određenih društvenih grupa ili sadržaja.⁴²

Interni rizici poprimaju dodatni nivo ozbiljnosti i kompleksnosti kada se uzme u obzir proces mašinskog učenja, zbog smanjene mogućnosti čoveka da kontroliše i interveniše u procesu donošenja odluka. Kao osnovni problemi, u ovom pojedinačnom slučaju, kao i u širem kontekstu VI, navode se:

- 1. Netransparetnost u vezi sa samim korišćenjem VI, inicijalnim podacima koji se koriste u razvoju, i načinom donošenja odluka, odnosno “logikom” koja se krije iza određenih odluka (transparentnost na nivou dizajna, razvoja i upotrebe). Sve te forme transparentnosti su podjednako važne, jer omogućavaju upravljanje i kontrolu rada. U suprotnom, ne bi bilo moguće sprovesti**

40 OSCE RFoM Non-paper on the Impact of Artificial Intelligence on Freedom of Expression, OSCE RFoM, str. 4, 2020. dostupno na: < <https://www.osce.org/files/f/documents/b/a/447829.pdf> >

41 To se najčešće pripisuje efektu filter mehura ili eko-komore (vidi više o tome u sledećem delu) koji omogućuje kroz tzv. “feedback loop”, pristup istoj vrsti sadržaja, pa ako je reč o sadržaju koji propagira desnu orijentisanu ideologiju ili govor mržnje ka određenoj grupi - kontinuiran pristup i interakcija sa ovim sadržajem (čitanje, gledanje, slušanje) samo potvrđuje i posledično radikalizuje ovakav lični stav i narativ. U osetljivim društvima ovo zaista može da dovede do opasnih posledica, kao u slučaju genocida u Mjanmaru, izvršenog nad Rohingya populacijom, gde je poziv na linč i progon ove grupe vršen i kroz ovu platformu, zbog njene relativno široke zastupljenosti i gotovo jedinstvenog korišćenja među građanima, vidi više o tome na: Data & Science, Social Media, Artificial Intelligence, and Hate Speech in Myanmar Case Study, 2018. dostupno na: <https://datasociety.net/wp-content/uploads/2018/09/Social-Media-Artificial-Intelligence-and-Hate-Speech-in-Myanmar_Case-Study_Final.pdf >

42 Vidi više o tome u studiji slučaja VI i marginalizovane grupe

nadzor, ako nije jasno šta se uopšte dešava unutar ovog procesa i kakva intervencija je neophodna.⁴³

2. Za problem transparentnosti usko je vezano pitanje “razumljivosti”, odnosno mogućnost dizajnera, programera i građana da razumeju te procese, ne samo u vezi sa podacima, načinima prikupljanja, kategorizacijama i dizajnu, već i o ciljevima i razlozima za takve odluke, o mogućnostima da na njih utiču da bi imali veći nivo kontrole.⁴⁴ Dakle, nije moguće očekivati intervencije korisnika-građana, ako ne znaju kada i gde se koristi VI, koji podaci i kako se koriste prilikom donošenja odluke i koje se vrste odluka uopšte donose.
3. Problem je i nedovoljna efikasnost i pristup korektivnim mehanizmima, u slučaju ograničavanja i kršenja prava, kao na primer u slučaju uklanjanja sadržaja govora mržnje. Ti mehanizmi bi trebalo da budu sastavni deo sistema koji VI pokreće, odnosno, za postojanje tih mehanizama odgovara internet posrednik. I kada su dostupni, ti mehanizmi, uglavnom, nisu dovoljno efikasni, komplikovani su za korišćenje, a u pojedinim slučajevima odgovor na problem koji je izazvala VI prebacuje se na samu VI. Zbog toga se ističe važnost ljudske intervencije i periodičnog preispitivanja automatski donetih odluka.⁴⁵
4. U razvoju VI i u njenoj upotrebi se ne posvećuje dovoljna pažnja poštovanju osnovnih vrednosti kao što su jednakost, zaštita ljudskih prava, što za posledicu ima nedostatak pravičnosti i opasnost od diskriminacije. Ideja pravičnosti, u skladu sa načelima razvoja, znači da svi ljudi treba da budu tretirani na isti način, a rizik od diskriminacije ukazuje da treba sprečiti mogućnost da, u bilo kom momentu dizajna, razvoja i upotrebe, VI dovede do diskriminacije

43 Fjeld, Jessica i drugi, Principled Artificial Intelligence: Mapping Consensus in Ethical and Rights-based Approaches to Principles for AI, Berkman Klein Center for Internet & Society, str.42, 2020.

44 Savet Evrope, the Human Rights Dimensions of Automated Data Processing Techniques and possible regulatory implications, dostupno na: <<https://rm.coe.int/algorithms-and-human-rights-study-on-the-human-rights-dimension-of-aut/1680796d10>>, str. 38, 2018. i Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, para.31,32, 2018.

45 Fjeld, Jessica i drugi, Principled Artificial Intelligence: Mapping Consensus in Ethical and Rights-based Approaches to Principles for AI, Berkman Klein Center for Internet & Society, str.45, 2020.

po osnovu boje kože, jezičke pripadnosti, seksualnih opredeljenja, političkih, religijskih i drugih ubeđenja.⁴⁶ Često korišćen primer u tom kontekstu je jednostavna pretraga pojedinih termina, kao što je “doktorka”, gde će se, kao rezultati, pojaviti, uglavnom, fotografije koje impliciraju seksističku konotaciju, ostavljajući utisak “nestručne, ali lepe” doktorke. “Doktor” se, pri tom, prikazuje kao muškarac, sa sedom kosom i naočarima, signalizirajući da je “i lep i stručan.”⁴⁷

Svi ti problemi su povezani sa suštinskim nedostatkom odgovornosti internet posrednika, koji su glavni i odgovorni za dizajn, razvoj i upotrebu ovih sistema. I dok VI analizira, kategorije korisnike i informacije, predviđa i pogađa kojim informacijama bi građani trebalo da pristupe, na osnovu sveukupnosti podataka koje o njima poseduju internet posrednici, rizici po slobodu izražavanja i medijske slobode se samo povećavaju. Definisani kao “eksterni” faktori rizika i detaljnije obrađeni u sledećem odeljku, ti rizici predstavljaju spoljnu manifestaciju internih faktora rizika. Ekspertska zajednica je, do sada, uglavnom, bila fokusirana na pitanja internih rizika, na zaštitu podataka i privatnost online. Iako su to izuzetno važna pitanja, koja imaju mnogo dodirnih tačaka sa slobodom izražavanja i veliki značaj za tu oblast, tema slobode izražavanja i medijskih sloboda online još uvek nije zavredela veliku pažnju. Saznanja o toj temi su još uvek skromna, nedovoljna da se donesu zaključci i smernice, zasnovane na čvrstim dokazima i pokazateljima, u cilju razvoja i kontrole VI u ovom domenu.⁴⁸ Dok se u sledećem delu studija fokusira na navedena pitanja, ovde je bitno ukazati na značaj zaštite ličnih podataka i privatnosti, kao “eksternog” rizika, koji je gotovo druga strana medalje zaštite slobode izražavanja, u kontekstu VI. Osim toga, sve više pažnje zaokuplja pitanje rodno-senzitivne i drugih oblika diskriminacije i načina na koji VI “transportuje” ove rizike iz fizičkog u

46 Fjeld, Jessica i drugi, Principled Artificial Intelligence: Mapping Consensus in Ethical and Rights-based Approaches to Principles for AI, Berkman Klein Center for Internet & Society, str.47-49 i str.61, 2020.

Republika Srbija, Strategija razvoja veštačke inteligencije za period 2020.-2025. str.48, 51

47 Safiya Umoja Noble, Algorithms of Oppression How Search Engines Reinforce Racism, NYU Press, 2018.

48 Natali Helberger i drugi, Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa>>

online prostor.⁴⁹ Zbog prirode i načina funkcionisanja digitalne arhitekture, a kroz inheretnu povezanost ovih prostora, VI u stvari pojačava rizike koji direktno ugrožavaju poziciju već marginalizovanih grupa, što je detaljnije obrađeno u posebnoj studiji slučaja.⁵⁰

Zaštita podataka i sa njom usko povezano pravo na privatnost⁵¹ online, predstavlja osnovno ljudsko pravo, koje omogućava uživanje drugih prava, a pre svega prava na slobodu izražavanja.⁵² Kao što je navedeno, svaka interakcija online, pa čak i čitanje ove studije, kreira veliki broj podataka, koji ni u jednom trenutku ne ostaju rasuti po online prostoru, već se pedantno beleže, čuvaju i kategorišu kroz VI i algoritme. Značajan problem je činjenica da je veliki broj ovih podataka osetljiv, kao na primer podaci o zdravlju, opredeljenjima, orijentaciji i sl.⁵³ Ti digitalni tragovi i podaci su, uglavnom, prikupljeni bez znanja i pravnog osnova, na primer bez slobodno date saglasnosti korisnika. Jednom prikupljeni, omogućavaju stvaranje profila, koji, kroz pretragu i analizu velikog broja podataka, mogu identifikovati korisnike, što stvara mogućnost za velike zloupotrebe. Na tako izgrađenim profilima, kroz njihovo povezivanje, naročito razmenom podataka sa drugim servisima i državnim organima, mogu biti bazirane odluke, koje su za pojedince od životne važnosti, a o kojima on, ne samo da nema svest, nego nema ni mogućnost da ih koriguje i kontroliše.⁵⁴ Najfrapantniji primer takvog sistema je sistem društvenog rangiranja, koji se razvija trenutno u Kini.⁵⁵ U kontekstu slobode izražavanja, u suštini, problem sa zaštitom podataka je u tome što VI kreira pristup personalizovanom

---

49 Član 8, Evropska konvencija o ljudskim pravima, zajedno sa Protocolom 14, Savet Evrope, 13.5.2004.,

50 Josef Trappel, Digital Media Inequalities: Policies against divides, distrust and discrimination, Nordicom, str.24, 2019.

51 Član 9 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, zajedno sa Protocolom 14, Savet Evrope, 13.5.2004.

52 Privacy and Freedom of expression in the age of artificial intelligence, Privacy International and Article 19, str 12, 2018.

53 Član 17 Zakon o zaštiti podataka o ličnosti i ("Sl. glasnik RS", br. 87/2018), član 9, Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), 2016.

54 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, 2018. i Jaron Harambam i drugi, Democratizing algorithmic news recommenders: how to materialize voice in a technologically saturated media ecosystem, The Royal Society, str.4, 2018.

55 Nicole Cobie, The complicated truth about China's social credit system, Wired, dostupno na: <<https://www.wired.co.uk/article/china-social-credit-system-explained> >

vanom sadržaju, na primer kroz preporuku i predikciju, koristeći sve te podatke, uključujući senzitivne, kako bi utvrdili čak i emotivna stanja, opredeljenja i sve druge detalje o pojedincu ili grupi i odredili deo online sadržaja (audio, video, vesti, novinski članci, privatni sadržaj od prijatelja, film, podcast, isl.) kome će oni pristupiti.⁵⁶ Na taj način, pitanje zaštite podataka i privatnosti online postaje centralno pitanje zaštite slobode izražavanja online, koje je u fokusu sledećeg odeljka.

Iz ove uvodne analize je jasno da “svašta može da krene po zlu” kada VI i algoritmi pokreću i kontrolišu digitalni prostor. I dok se njihov razvoj usavršava, sa digitalnog prelazi u fizički prostor, internet posrednici, još uvek, samo u pojedinačnim slučajevima kršenja odredbi o zaštiti ličnih podataka odgovaraju pred državnim organima, u zemljama Evropske Unije.⁵⁷ Transformacija slobode izražavanja i medijskih sloboda pod uticajem VI tek sada postaje tema od značaja, kako za novinarstvo, tako i za digitalnu zajednicu. Važno je naglasiti, još jednom, da diskusija o VI ne treba da bude vođena bez insistiranja na ulozi internet posrednika, jer svaka odluka koju oni donesu ima direktan i realan efekat na online sadržaj, slobodu izražavanja i korisnike-građane.⁵⁸

---

56 Privacy International i Article 19, Privacy and Freedom of Expression In the Age of Artificial Intelligence, str.17-19, 2018.

57 Vidi više o tome na: <<https://www.enforcementtracker.com/>>

58 Nicolas P. Suzor, Lawless: the secret rules that govern our digital lives, Cambridge University Press, str.140-142, 2018.

III UTICAJ VI NA SLOBODU IZRAŽAVANJA I MEDIJSKE SLOBODE

3.1. VI I SLOBODA MIŠLJENJA I IZRAŽAVANJA

Pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, zagantovano međunarodnim konvencijama i instrumentima za zaštitu ljudskih prava i sloboda, sadži u sebi nekoliko osnovnih elemenata, koji zajedno definišu to pravo, a to su sloboda mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja, bez mešanja vlasti i bez obzira na granice.⁵⁹ Dakle, sloboda mišljenja, primanja i deljenja tj. saopštavanja informacija, mogu se smatrati okosnicom prava na slobodu izražavanja. Pod slobodom izražavanja podrazumeva se izražavanje bez obzira na formu i sredstvo komunikacije, a u kontekstu ove diskusije i bez obzira na to da li se ona ispoljava u fizičkom ili online prostoru.

Ova prava mogu biti ograničena samo sa konkretnim razlogom i pod određenim okolnostima - pod uslovom da su takva ograničenja dozvoljena zakonom (na primer, u slučaju zaštite javnog zdravlja, prava drugih i sl.) i ako su ispunjeni uslovi u skladu sa trodelnim testom: da je, kao što je već navedeno, propisano zakonom, proporcionalno i neophodno u demokratskom društvu. Jedino ako su svi ti uslovi ispunjeni, ograničenje slobode izražavanja smatraće se

---

59 Član 10, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, zajedno sa Protocolom 14, Savet Evrope, 13.5.2004. i član 19 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966. godine, stupio na snagu 23. marta 1976.

dozvoljenim.⁶⁰ Tako široko definisan pojam slobode izražavanja i strogi uslovi za njeno ograničavanje, ukazuju na gotovo bezgranično polje njenog “delovanja”, koje je “eksplodiralo” sa razvojem interneta i digitalne infrastrukture, koja omogaćava masovnu, istovremenu komunikaciju, međusobnu saradnju i pristup različitim izvorima saznanja.

Važno je naglasiti da su, u principu, prvenstveno države odgovorne za poštovanje i primenu pravila i za uzdržavanje od radnji kojima se krše ili ograničavaju prava, kao i za stvaranje uslova za potpuno poštovanje ljudskih prava i sloboda. U tom smislu, državni organi i nosioci vlasti na svim nivoima, imaju obavezu da se suzdrže od radnji (govora, akata, donošenja i primene propisa) kojima se ta prava ograničavaju i onemogućavaju. Kao i da, što je u kontekstu slobode izražavanja izuzetno značajno, stvaraju pozitivne uslove, koji će omogućiti njeno potpuno i slobodno uživanje, kako u fizičkom tako i u digitalnom prostoru.⁶¹ Drugim rečima, sve tri grane vlasti, predstavnici izvršne vlasti (predsednik, vlade i ministarstva), zakonodavne (parlament, ali i lokalna samouprava) i sudske vlasti, imaju obavezu da, u javnom prostoru, podstiču pluralistička viđenja stvarnosti i kritičko razmišljanje, civilizovan govor, zasnovan na jednakosti, toleranciji i uvažavanju.

Pored ovog tzv. vertikalnog dejstva ljudskih prava, gde su države primarno odgovorne, postoji i horizontalni efekat, koji ukazuje da se, podjednako, moraju poštovati i stvarati uslovi za uživanje ljudskih prava i u odnosima između subjekata koji nisu nosioci državnih ovlašćenja, kao što su privatne kompanije ili pojedinci i grupe, pa čak i u porodici. Dakle, iako je država prevashodno odgovorna da stvara uslove i poštuje prava i među subjektima koji nisu predstavnici državnih organa,⁶² horizontalan efekat ljudskih prava znači da i pojedinci i privatni

---

60 Harry O'Boyle i drugi, *Law of the European Convention on Human rights*, Oxford University Press, str. 370 - 491, 2014.

61 Odbor za ljudska prava, *The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (A/HRC/32/L.20)*, para.1, 2016.

62 Tzv. “non-state actors”, Ova odlika horizontalnog efekta se naziva indirektan horizontalni efekat, koji je nastao kao posledica propuštanja ili nepažnje države, koja je dovela do ograničavanja i kršenja ljudskih prava, primarno, delovanjem privatnih subjekata (“non-state actors”), više o tome na: Lottie Lane, *The Horizontal Effect of International Human Rights Law*, Blog, Groningen University, 2018. dostupno na: <<https://grojil.org/2018/08/01/the-horizontal-effect-of-international-human-rights-law/>>

entiteti mogu zahtevati, ne samo od države, već i od drugih privatnih entiteta poštovanje ljudskih prava i odgovornost u slučaju njihovog kršenja. Ovakva zaštita je, u principu (dakle, ne po pravilu⁶³), dostupna, na primer, kroz Evropski sud za ljudska prava i slične nad-nacionalne sudove, kao i kroz posebno predviđene procedure, u okviru posebnih tela za zaštitu ljudskih prava Ujedinjenih Nacija (UN), kao što je Odbor za ljudska prava.

Na kraju, treba spomenuti i sistem koji se razvija na međunarodnom nivou, u okviru UN-a - Biznis i ljudska prava⁶⁴ koji, u prilog tezi o horizontalnom efektu, pokazuje da i privatne kompanije imaju obavezu i odgovornost za poštovanje ljudskih prava. U osnovi, sistem se bazira na tri stuba: "Prvi obuhvata obavezu država da obezbede zaštitu od povreda ljudskih prava od strane trećih lica, uključujući i preduzeća, posredstvom odgovarajuće politike, normativnog regulisanja i sudskog rešavanja sporova. Drugi se odnosi na odgovornost korporacija u poštovanju ljudskih prava, što znači da preduzeća treba da postupaju s dužnom pažnjom i izbegavaju zadiranje u prava drugih, kao i da eliminišu negativan uticaj na ljudska prava, kojem sami doprinose. Treći se odnosi na potrebu da se žrtvama povrede ljudskih prava obezbedi veći pristup delotvornim sredstvima sudske i vansudske pravne zaštite. Svaki stub predstavlja neophodnu komponentu, međusobno povezanog i dinamičnog, sistema preventivnih i korektivnih mera [...]"⁶⁵ Drugim rečima, kroz taj program, internet posrednici su pozvani da, svojim radom i delovanjem, što svakako obuhvata i razvoj VI i njeno rasprostranjeno korišćenje, poštuju ljudska prava, spreče i otklone rizike ili štete nastale njihovim kršenjem ili ograničavanjem, uključujući u ta prava i slobodu izražavanja.

---

63 Više o tome na Lottie Lane, The Horizontal Effect of International Human Rights Law, Blog, Groningen University, 2018. dostupno na: <<https://grojil.org/2018/08/01/the-horizontal-effect-of-international-human-rights-law/>>

64 Više o tome na Lottie Lane, The Horizontal Effect of International Human Rights Law, Blog, Groningen University, 2018. dostupno na: <<https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/un-guiding-principles-on-business-human-rights/>>

65 Izveštaj specijalnog predstavnika Generalnog sekretara za pitanje ljudskih prava i transnacionalnih korporacija i ostalih preduzeća John Ruggie, Rukovodeća načela o biznisu i ljudskim pravima: sprovođenje „zaštiti, poštuju, otkloni“ Okvira Ujedinjenih nacija, 2011. dostupno na srpskom, rezime, prevod Beogradski centar za ljudska prava, dostupno na: <<http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Portal-ljudska-prava-i-biznis-rukovodeca-nacela.pdf>>

Prethodna analiza zaštite ljudskih prava u međunarodnom prostoru ukazuje da je veliki niz subjekata, od države i njenih organa, pa sve do ne-državnih subjekata, pojedinaca i grupa, pojedinačno i u saradnji, pozvan da štiti i omogućava potpuno i neometano uživanje slobode izražavanja. Važno je i da kompanije i internet posrednici,⁶⁶ koji, kako je navedeno, zbog svog nad-nacionalnog i globalnog karaktera, na prvi pogled izlaze iz okvira zaštite ljudskih prava, ipak, u donekle specifičnoj formi i proceduri u odnosu na države, treba da poštuju prava i slobode svojih “klijenata”, odnosno korisnika i građana.⁶⁷ Drugim rečima, za negativne rizike i posledice VI po pojedince, zajednice i društvo u celini, prvenstveno su odgovorni internet posrednici. Međutim, zbog kompleksnih pitanja jurisdikcija i državne nadležnosti još uvek, osim u retkim slučajevima u polju zaštite privatnosti⁶⁸, ne odgovaraju pred domaćim organima. U toj oblasti, jedino međunarodne organizacije (Savet Evrope, UN i druge organizacije), kroz različite kanale i saradnju, obavljaju korektivnu funkciju. Pre nego što se studija detaljnije fokusira na konkretne oblike tih korektivnih mehanizama i na regulatorna rešenja u sledećem odeljku, u ovom delu, kroz analizu uticaja VI na slobodu izražavanja, a zatim i na slobodu medija, biće predstavljeni rizici i načini, prethodno opisani kao “eksterni” faktori rizika, na koje VI transformiše digitalni prostor.

---

66 Na primer, Facebook je deo mreže i podaci ukazuju da, skoro redovno, reaguje na žalbe i prijave koje dobije kroz mehanizam razvijen u okviru ovog međunarodnog sistema zaštite: <https://www.business-humanrights.org/en/companies/facebook/>

67 Ne samo kroz ovaj sistem, već je i jedan od prioriteta, na primer UNESCO-a, saradnja sa internet posrednicima i kroz tu saradnju i direktna zaštita ljudskih prava, više o tome na: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/resources/publications-and-communication-materials/publications/full-list/fostering-freedom-online-the-role-of-internet-intermediaries/> >

68 Vidi više o pojedinačnim kaznama i procedurama pred Poverenikom za zaštitu podataka u zemljama EU: GDPR Enforcement Tracker, dostupno na: <https://www.enforcementtracker.com/> >

Kroz sledeće slikovite primere, studija otvara ovu analizu kako bi ilustrovala koliko je velika uloga i značaj VI u ovom procesu, a nakon toga, studija ukazuje na ključne rizike i posledice po slobodu izražavanja pod uticajem VI, kroz analizu principa moderacije digitalnog sadržaja, kao i zumiranjem u pojedinačne rizike.

Prvi primer govori o grešci u sistemu VI, koja pokreće Facebook-ov, ne samo news feed već i druge “prozore” na profilima, gde se pojavljuju i razmenjuju digitalni sadržaji. Naime, u cilju suzbijanja dezinformacija (tema koja zasluhuje da bude posebno obrađena, u odvojenoj studiji⁶⁹) i pogrešnih informacija, a pod pritiskom država i digitalne zajednice, uveden je sistem “flagging” - odnosno prijavljivanje sadržaja koji se može smatrati lažnim. Jednom prijavljen sadržaj, prelazi u ruke “fact checker-a”, odnosno posebno delegiranih organizacija, pa čak i VI koje proveravaju ispravnost informacije.⁷⁰ Ne treba posebno naglašavati da VI, u suštini, olakšava i taj proces. Međutim, usred pandemije, kada je najpotrebniji pristup informacijama o situaciji u zemlji i zdravstvenim merama, upravo se taj sistem za detekciju dezinformacija jednostavno pokvario, što je za posledicu imalo to da se informacije iz kredibilnih izvora pojavljuju kao “flagged”.⁷¹ Drugi primer, takođe u vezi sa Facebook algoritmom, ukazuje da Facebook aktivno promovise sadržaj koji poriče Holokaust, čak i nakon višegodišnjeg pritiska zajednice da Facebook uradi više po pitanju takvog sadržaja. Naime, samom pretragom termina, Facebook-ov pretraživač, ne samo da vodi ka tim profilima i stranicama, već, istovremeno, izbacuje i preporuke u vidu stranica i informacija o izdavačima koji prodaju takvu literaturu.⁷²

- 69 Pogledaj više o ulozi AI i platformi i taktikama koje se baziraju i na dezinformacijama korišćenim u trci za američkog predsednika, Shorenstein Center Election Research, Media manipulation, Harvard Kennedy School, 2020. dostupno na: <<https://mediamanipulation.org/case-studies/distributed-amplification-planet-demic-documentary>>
- 70 Paddy Leerssen, The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media, str. 28, 2020.
- 71 Cameron Wilson, Here's Why Facebook Has Been Marking Posts About The Coronavirus As Spam, BuzzFeednews, dostupno na: <<https://www.buzzfeednews.com/article/cameronwilson/facebook-coronavirus-spam-news-posts>>
- 72 Mark Townsend, Facebook algorithm found to 'actively promote' Holocaust denial, The Guardian, 2020. dostupno na: <<https://www.theguardian.com/world/2020/aug/16/facebook-algorithm-found-to-actively-promote-holocaust-denial>>

Pored toga, u javnosti su ostali zabeleženi i primeri u kojima Instagram blokira objavljivanje fotografija, na kojima majke doje svoju decu, zbog nudizma, koji je, internim pravilima ove kompanije, zabranjen⁷³. Facebook je, takođe, jedno vreme, blokirao pristup poznatoj umetničkoj fotografiji deteta u ratu, zbog navodne dečije pornografije.⁷⁴ Najzad, u kontekstu političkog mikro-targetinga⁷⁵ u vezi sa političkim sadržajem, primer je Cambridge Analytics skandal⁷⁶, koji je pokazao da, ne samo da Facebook, uz novčanu naknadu, prodaje i omogućuje pristup podacima građana, već dozvoljava da se tako analizirani podaci koriste za precizno targetiranje “poželjnih” političkih opcija preko svoje platforme, na osnovu prethodno analiziranih stavova i opredeljenja, do kojih se došlo obradom ličnih podataka korisnika-građana.

Čini se da insistiranje na primerima koji su povezani sa Facebook-om nije slučajno, iako su slični problemi zastupljeni u manjoj ili većoj meri na svim platformama i digitalnim prostorima⁷⁷, ali, u kontekstu Srbije, Facebook je posebno važan, jer građani, uglavnom, pristupaju informacijama od javnog značaja online, i to pre svega preko Facebook-a.⁷⁸

73 Life and Style, Photographer’s Stunning Nursing Photos Get Banned From Instagram During National Breastfeeding Week, 2020. dostupno na: <<https://www.lifeandstylemag.com/posts/photographer-s-amazing-breastfeeding-photos-get-banned-from-instagram-66387>>

74 Mark Scott i Mike Isaac, Facebook Restores Iconic Vietnam War Photo It Censored for Nudity, The New York Times, dostupno na: <<https://www.nytimes.com/2016/09/10/technology/facebook-vietnam-war-photo-nudity.html>>

75 Balázs Bodó i drugi, Political micro-targeting, Internet policy review, 2017. dostupno na: <<https://policyreview.info/articles/analysis/political-micro-targeting-manchurian-candidate-or-just-dark-horse>>

76 Wired, The Cambridge Analytica explained, dostupno na: <<https://www.wired.com/amp-stories/cambridge-analytica-explainer>>

77 Alexandre De Stree i drugi, Online Platforms’ Moderation of Illegal Content Online, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 40-49, 2020.

78 Snježana Milivojević, Mediji, novinarstvo i društvene mreže: Vesti u digitalnom okruženju, Cenazolovka, 2020. dostupno na: <<https://www.cenzolovka.rs/mediologija/mediji-novinarstvo-i-drustvene-mreze-vesti-u-digitalnom-okruzenju/>>

Ovi primeri jasno pokazuju da sadržaj, dakle skoro sve što postoji u digitalnom prostoru, podleže različitim vrstama manipulacija, moderiranja i transformacija. Filtriranje, analiziranje, rangiranje (“up-down ranking”), kategorizacija, preporuke, personalizacija, i druge radnje koje VI sprovodi su samo neke od onih koje određuju pristup informacijama, mnoge su od javnog značaja, pa time i direktno oblikuju slobodu izražavanja u društvu. Kroz ove primere postaje jasno da se jedan deo procena i odluka donosi pre nego što sadržaj postane dostupan i slobodno cirkuliše u online prostoru (slike majki koje doje svoju decu, Cambridge Analytics-a slučaj), dok su određeni procesi vezani, isključivo, za period posle objavljivanja (blokiranje fotografije na Facebook-u ili promocija nacističkog sadržaja). Jasna je i činjenica da za greške internet posrednika i posledice po građane, u suštini, “nema ko da odgovara”, što ilustruje primer greške u Facebook-om news feed-u, tokom pandemije.

Takođe, treba imati na umu da funkcionisanje VI nije statičan proces i da su ti sistemi u stalnom procesu promena.⁷⁹ Na primer, početkom 2018. godine, Facebook je promenio svoj News Feed sistem za preporuku sadržaja, tako što je dao veći prioritet objavljivanju sadržaja koji je podeljen od strane prijatelja, u odnosu na medijski sadržaj. Ta promena opisana je kao “opravdano i svrsishodno angažovanje.”⁸⁰ U novinarskim krugovima u Srbiji, s pravom, je prokomentarisana kao direktno mešanje u medijske slobode i rizičan potez, jer su sadržaji koje objavljuju mediji, a naročito istraživačke priče i tekstovi, izmešteni tako da je potreban još jedan “klik” da bi se pristupilo tom sadržaju - “jedan klik koji menja sve.”⁸¹

---

79 Paddy Leerssen, *The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media*, str. 7, 2020.

80 “Meaningful engagement”, Adam Mosseri, *Bringing People Closer Together*, Facebook, 2018. dostupno na: <<https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/447829>>

81 Stevan Dojčinović, *Hey, Mark Zuckerberg: My Democracy Isn't Your Laboratory*, 2017. dostupno na: <<https://www.nytimes.com/2017/11/15/opinion/serbia-facebook-explore-feed.html>>

Kroz sledeći opšti prikaz Principa za funkcionisanje sistema za upravljanje sadržajem⁸² postaće jasnije gde se VI može pojaviti kao moderator digitalne participacije i naracije. “Životni ciklus onlajn sadržaja” se, za potrebe ove studije, može posmatrati kroz dve ključne celine: pre-moderaciju i post-moderaciju.

I

U pre-moderaciji, sadržaj prolazi kroz inicijalnu analizu različitih “upload” filtera, odnosno sistema VI, koji se razlikuju na pojedinačnim platformama. U suštini, cilj je da se spreči objavljivanje i širenje nedozvoljenog sadržaja (kao što je govor mržnje, dečija pornografija, sadržaj opasan po bezbednost isl.). Filteri se mogu klasifikovati na sledeći način: 1. filtriranje sadržaja, prethodno označenog kao nedozvoljenog i štetnog putem upoređivanja hešova (HASH) i ključnih reči (terorizam, govor mržnje, dečja pornografija itd.); 2. filtriranje spem-sadržaja (SPAM), kroz upoređivanje hešova i analizu kanala distribucije; 3. filtriranje sadržaja kroz vizuelno, video i audio prepoznavanje, a na osnovu kataloga dela, zaštićenih autorskim pravima.”⁸³

Radi preciznosti, važno je naglasiti da se celokupan proces filtriranja i odlučivanja obavlja u izuzetno kratkom vremenskom periodu, u par sekundi, i da ovakvoj proceni i analizi podleže skoro svaki digitalni sadržaj. Teško je reći koji su to sadržaji, jer se ti procesi odvijaju iza zatvorenih vrata internet posrednika, pa je i ovo jedan vid rizika, u prethodnom odeljku definisan kao nedovoljna transparentnost. Ostavljajući po strani blokiranje ili filtriranje kao posledicu ugroža-

---

82 Ovi Principi deo su Vodiča o lažnim vestima koju su zajedno pisali Jan Krasni, Bojan Perkov, Bojana Kostić i Đorđe Krivokapić. Upravo je Đorđe Krivokapić, za potrebe ove studije, razvio ove principe i pregled životnog veka digitalnog sadržaja, koji je, uz njegov pristanak, prikazan u ovoj studiji. Nažalost, studija nikad nije objavljena, ali zato je deo ovih principa našao svoje mesto u studiji Non-paper on the impact of artificial intelligence on freedom of expression, objavljenoj od strane OEBS-ove Kancelarije za slobodu medija, koja trenutno sprovodi projekat na sličnu temu, dostupno na: <<https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/447829>>, str.3. Slična sistematizacija i metodološki pristup prikazani su i u Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, 2018.

83 Ibid.

vanja autorskih prava,⁸⁴ osim netransparentnosti u dizajnu i razvijanju VI, problem je, što, kada je reč o filterima (hash-ovima, ključnim rečima, spamova, isl.), građani, države, međunarodne i nevladine organizacije i digitalna zajednica imaju ograničeno razumevanje koje su reči, sadržaji, pojmovi i ostali faktori integrisani u VI i koje od tih faktora ona uzima u obzir, prilikom donošenja odluka o odbijanju pristupa određenom sadržaju. Imajući u vidu ekonomsku moć ovih giganata, koja se bazira na eksploataciji ličnih podataka građana, kao i različite interese koji se prelivaju kroz VI, veliko je pitanje da li se te odluke donose uzimajući u obzir međunarodne standarde za zaštitu slobode izražavanja, odnosno regionalne okvire te zaštite, kao što su, recimo, principi koji izviru iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava.

Međutim, čak i da se filteri za automatsko analiziranje sadržaja zaista baziraju na tim principima i da su oni uzeti u obzir, građani i drugi navedeni subjekti nisu upoznati sa načinom njihovog funkcionisanja, zbog netransparentnosti samih tih procesa. U tom smislu, dobar primer je korišćenje VI za detekciju i filtriranje sadržaja koji može biti opasan za nacionalnu bezbednost, tzv. "ekstremističkog ili terorističkog" sadržaja. Kroz međusobnu saradnju internet posrednika, stvorena je "Hash Database"⁸⁵, baza koja sadrži tzv. "otiske" (fingerprints) različitih sadržaja, koje su platforme kategorisale kao "ekstremne". S jedne strane, problem je u samoj činjenici da pojmovi i sadržaji, koji su se našli u toj bazi, nisu jasno definisani i kategorisani, u odnosu na opšteprihvaćene kriterijume. S druge strane, problem je u tome što, za sada, ne postoje čvrsti dokazi da filtriranje tog sadržaja, zaista, dovodi do smanjenja pretnji i rizika po nacionalnu bezbednost i bezbednost uopšte.⁸⁶ U kontekstu medijskih sloboda, novinarski sadržaj, kao i materijali neophodni za verifikaciju i izveštavanje u novinarskim tekstovima, mogu da budu pogrešno uklonjeni, pod okriljem ideje o borbi protiv ekstremističkog sadržaja.⁸⁷ Stoga se postavlja pitanje da li je automatsko brisanje i filtriranje sadržaja na osnovu

---

84 Ova diskusija zaokuplja pažnju stručne javnosti, više o ovoj temi vidi u radovima Dr. J.P. Quintais, dostupni na: <<https://www.uva.nl/en/profile/q/u/j.p.quintais/j.p.quintais.html>>

85 Hash-Sharing Consortium, dostupno na: <<https://www.gifct.org/joint-tech-innovation/>>

86 Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, str.55-57, 2020.

87 Courtney C. Radsch, In wake of Christchurch, tech regulation in EU and Australia risks restricting journalism, CPJ, 2019. dostupno na: <<https://cpj.org/2019/06/in-wake-of-christchurch-tech-regulation-in-eu-and-/>>

odluke VI, donete bez jasnih dokaza o ispunjenosti i proporcionalnosti svrhe kojoj treba da služi, zaista u skladu sa međunarodnim standardima zaštite prava na slobodu izražavanja?⁸⁸

Drugi veliki problem je korišćenje VI za detekciju i filtiranje govora mržnje. Svima koji se bave, makar i posredno, pitanjem zaštite slobode izražavanja i online komunikacijom, govor mržnje je zadavao muke i pre razvoja i upotrebe VI u ove svrhe. Kao i u slučaju sadržaja koji može biti opasan po bezbednost, ne postoji opšte prihvaćena definicija govora mržnje. Čak i kada bi se zajednica dogovorila o definiciji, problem je u tome što postoji čitav niz faktora koji se moraju uzeti u obzir prilikom odlučivanja o tome da li se određeni izraz, od umetničkog do političkog, uključujući i komercijalni, može smatrati govorom mržnje. Na primer, nije neobično da se pojedinci, u okviru određene grupe, odnose jedni prema drugima u žargonu, što bi se, posmatrano van konteksta u kome se dešava komunikacija, zaista moglo smatrati govorom mržnje. Ali, u tom datom trenutku, uzimajući u obzir mnogobrojne faktore i kontekst u kome se interakcija odigrava (status govornika i sagovornika, namera, forma, otvorenost-zatvorenost komunikacionog kanala, analiza sadržaja, društveno-politička klimu u toj zemlji i zajednici i drugi faktori) konkretan govor ne mora biti kvalifikovan kao govor mržnje. Međutim, teško je očekivati da je VI dizajniran da uzme u obzir navedene društvene nijanse, pa se zbog toga VI opisuje kao "slepa za kontekst".⁸⁹

---

88 Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, 2020. dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>, str.55-57, Shirin Ghaffary, The algorithms that detect hate speech online are biased against black people, VOX, 2019. dostupno na : <<https://www.vox.com/recode/2019/8/15/20806384/social-media-hate-speech-bias-black-african-american-facebook-twitter>>, Natali Helberger i drugi, Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str. 15, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

89 "Context-blind", Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, 2020. dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>, str.58 i Eliska Pirkova, Automation and illegal content: can we rely on machines making decisions for us?, Access Now, 2020. dostupno na: <<https://www.accessnow.org/automation-and-illegal-content-can-we-rely-on-machines-making-decisions-for-us/>> Paddy Leerssen, The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media, str. 10, 2020.

Najverovatnije, VI svoju procenu bazira na prostoj upotrebi reči i sadržaja u njenoj, već zadatoj, kategorizaciji i na osnovu toga odlučuje da konkretan sadržaj blokira.⁹⁰ To je slučaj sa Google-ovim proizvodom koji se već godinama razvija u te svrhe, "Perspective"⁹¹, koji govor prvo kategoriše kao zdrav ili toksičan, a dalje "toksično" klasifikuje na grub govor, nepoštovanje ili neosnovan komentar, koji podstiče korisnika da napusti diskusiju. Na osnovu tih kategorija se procenjuje, a zatim donosi i konačna odluka o uklanjanju sadržaja.⁹² Pitanje je, dakle, ne samo prosto donošenje odluke o uklanjanju sadržaja na osnovu ovako postavljenih kategorija, već i da li su same kategorije u skladu sa standardima za zaštitu slobode izražavanja, jer između ostalog problem je i što se ograničenje ove slobode ne može bazirati na internim politikama i programima privatnih kompanija za automatsku detekciju.

U tom smislu, jasno je da su, u slučaju filtriranja i procene sadržaja kao što je govor mržnje, ali i ekstremističkog sadržaja, mogući mnogobrojni rizici i problemi: od toga gde i kako su prikupljani određeni podaci za treniranje VI, odnosno pitanja da li reflektuju i oslikavaju svu različitost i društvene nijanse, koje se pojavljuju, kako na globalnom, tako i na lokalnom nivou, sve do pitanja da li tako trenirani sistemi VI prepoznaju lokalne lingvističke i kulturološke obrasce i diskurse.⁹³ Određene vrste govora uživaju veći stepen zaštite, kao što je npr. politički govor, u kojem se, u cilju informisanja javnosti, kada se vodi žustra polemika, dozvo-

90 Jeff Garry i Ashkan Soltani, First Things First: Online Advertising Practices and Their Effects on Platform Speech, Knight First Amendment Institute, 2019. dostupno na: <<https://knightcolumbia.org/content/first-things-first-online-advertising-practices-and-their-effects-on-platform-speech> >

91 Alexandre De Streel i drugi, Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 40-49, 2020.

92 Nicole Martin, Google's Artificial Intelligence Hate Speech Detector Is 'Racially Biased,' Study Finds, Forbes, 2019. dostupno na: <<https://www.forbes.com/sites/nicolemartin/2019/08/13/googles-artificial-intelligence-hate-speech-detector-is-racially-biased/?sh=7cca54c9326c> >

93 Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, 2020. dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>, str.49 i Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to free- dom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/34, para.29, 2018.

ljeno čak i šokirati, uznemiriti i uvrediti državu ili deo javnosti, “jer je to u skladu sa pluralističkim potrebama, tolerancijom i slobodom mišljenja, bez kojih nema demokratskog društva”⁹⁴. Imajući to u vidu, teško je očekivati, ne samo od VI, već i od ljudi u ulozi moderatora, da budu u stanju da “pre-suđuju” o dopuštenosti određenog govora i sadržaja u digitalnom prostoru. Ne treba zaboraviti ni činjenicu da je svaka pogrešna odluka potencijalno ograničenje slobode izražavanja korisnika-građana.

Posmatrajući iz ugla društvenih promena i demokratskih načela, odluke o pristupu sadržaju ili njegovom uklanjanju, koje su olakšane uvođenjem VI, baziraju se na proceni informacionih “čuvara”, koji, na osnovu svojih pravila korišćenja ili pravila zajednice, pre svega internih dokumenata, obavljaju monitoring, postavljaju standarde i načine za filtriranje i prevenciju distribucije sadržaja. U suštini, to su političke odluke, koje “određuju da li je sloboda izražavanja ugrožena ili ne i tako oblikuju politički diskurs, a time utiču i na proces formiranja mišljenja. Na taj način, sistemi VI ne utiču samo na slobodu izražavanja u medijima, već i na slobodu izražavanja u društvu.”⁹⁵

II

Posle procesa filtriranja, sledi još jedna procena, koja se obavlja na osnovu obrade podataka o ličnosti korisnika-građana i drugih informacija. Kao što je već navedeno, kroz analizu različitih signala u vezi sa interakcijom korisnika sa online sadržajem, a u cilju donošenja odluke o tome koji će sadržaj postati dostupan tačno određenom korisniku, koji je prethodnom odlukom i procenom VI “smešten” u određene profile i kategorije, od značaja su sledeći faktori (lista nije zatvorena): “karakter pojedinca koji želi da distribuira sadržaj (korisnik, strana, grupa, biznis itd); forma sadržaja (tekst, video, audio, foto itd.); interesovanje ostalih

94 Handyside v. The United Kingdom, 5493/72, Savet Evrope, Evropski sud za ljudska prava, para.49, 1976.

95 Natali Helberger i drugi, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str. 12, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

korisnika mreže za sadržaj; automatski generisan profil korisnika; direktni zahtevi korisnika (hide, starred itd.); posebne relacije između sadržaja i korisnika (tagovanje itd); bustovanje - sponzorisanje sadržaja od strane distributera.”⁹⁶

Osim što je ovakva vrsta obrade podataka i automatskog donošenja odluka, verovatno, povezana sa različitim brojem povreda prava na zaštitu ličnih podataka, što je delimično obrađeno u prethodnom odeljku, postavlja se pitanje da li VI i kako, kroz ove procese, utiče na slobodu izražavanja? Dakle, VI analizom navedenih faktora i distribucijom sadržaja, omogućava pristup različitim vrstama informacija. Deo tog prostora povratnih informacija su, kako je već objašnjeno, informacije i interakcije sa sadržajem koje dolaze od strane korisnika. To znači da VI, primarno, nudi pristup sadržajima koji su u skladu sa “signalima” i podacima koje korisnik “šalje” VI, a na osnovu kojih VI kreira profil korisnika i posledično ga smešta u određene kategorije. Ukoliko je ovo tačna pretpostavka, to znači da korisnik pristupa personalizovanom sadržaju, koji je sličan po tematici i koji promovise slične ili iste vrednosti, u skladu sa već formiranim ubeđenjima i pogledima. Posledično, pitanje je kako korisnik-građanin pristupa sadržaju koji protivreči njegovim stavovima i dolazi iz drugih izvora informacija, na istoj platformi? Važno je i pitanje tematike sadržaja, odnosno da li osobe koje čitaju prvenstveno o lepoti i zdravlju imaju mogućnost, i kolika je ta mogućnost, da pristupe političkim ili društveno važnim temama na svojim profilima i obrnuto? Postavlja se i pitanje je šta je sa sadržajem koji je izuzetno društveno senzitivan, ali važan za društvo, jer takav sadržaj, zbog svoje nepopularnosti i smanjene interakcije, nije visoko rangiran, razmenjivan i time “prepoznat” kao važan. To znači da, u regularnim okolnostima, odlukom VI, odnosno internet posrednika, ne bi uopšte dospeo na profile. Da li, zbog toga, taj sadržaj jednostavno nije dostupan u javnom online diskursu?

---

96 Ovi Principi deo su Vodiča o Lažnim vestima koju su zajedno pisali Jan Krasni, Bojan Perkov, Bojana Kostić i Đorđe Krivokapić. Upravo je Đorđe Krivokapić, za potrebe ove studije, razvio ove principe i pregled životnog veka digitalnog sadržaja, koji je uz njegov pristanak prikazan u ovoj studiji. Nažalost, studija nikad nije objavljena, ali zato je deo ovih principa našao svoje mesto u studiji Non-paper on the impact of artificial intelligence on freedom of expression, objavljenoj od strane OEBS-ove Kancelarije za slobodu medija, koja trenutno sprovodi projekat na sličnu temu, dostupno na: <<https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/447829>>, str.3

Rizici koji proizilaze iz odgovora na ova pitanja poznatiji su kao efekat “filter mehur”⁹⁷ odnosno “eho-komora”⁹⁸ za koji se, slikovito, govori da dovodi do situacije “gde se pojedinci sve više “ušušavaju” u informacioni i komunikacioni svet koji su sami stvorili.”⁹⁹ U ovom odeljku biće posmatrani kroz prizmu platformi i njihovog uticaja na informacioni pluralizam, dok se u sledećem delu taj efekat posmatra u kontekstu medijskih sloboda i novinarskih organizacija, odnosno marginalizovanih grupa, u odvojenoj studiji slučaja. Veoma je važno naglasiti da ne postoje uverljivi dokazi da se taj proces zaista i odvija na platformama. Ako se to i dešava, pitanje je koje su posledice po društvo i pojedince. Saznanja o tom efektu još uvek su ograničena, jer su studije tog tipa povezane sa velikim logističkim, pravnim, etičkim i metodološkim poteškoćama.¹⁰⁰

Kao što je već navedeno, kao posledica “filter mehura”, VI omogućuje korisniku-građaninu pristup sadržaju koji je u skladu sa već postojećim načinom razmišljanja i tematici kojoj on daje prednost. Ukoliko je ta pretpostavka tačna, posledica može da bude smanjen pristup različitim sadržajima i mišljenjima, stvaranje “eho-komora” - prostora u kojima prvenstveno pojedinac komunicira sa osobama koje dele njegova ubeđenja i viđenja stvarnosti, kao i jednostavno udaljavanje određenih ljudi od učešća u političkom i društvenom procesu donošenja odluka.¹⁰¹ U tom smislu, “filter mehur” je pretnja po informacionu i medijsku raznovrsnost, a naročito u društvima u kojima već postoji polarizacija i radikalizacija u pogledu određenih tema - “filter mehur” povećava rizik od zaoštavanja društveno-političke klime.¹⁰²

I dok studije pokazuju da je takav vid manipulacije moguć¹⁰³, određeni broj studija pokazuje da je, osim algoritamskog odlučivanja, u igri i čitav niz eksternih faktora (drugi ne-digitalni izvori informacija, razgovori sa prijateljima, različiti online mediji i interakcije), koji omogućavaju pristup različitim informacijama.¹⁰⁴ To je donekle i potvrđeno u studiji iz Holandije, koja je, u okviru nacionalnog istraživanja, a u kontekstu VI, analizirala stavove u vezi sa fenomenom preporuke medijskog sadržaja i faktore koji utiču na proces personalizacije i na pristup različiti-

---

103 Eytan Bakshy, Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook, Science, 2015. Vidi više o rizicima koji proizilaze iz VI sistema za preporuku, Paddy Leerssen, The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media, str. 6-7, 2020.

104 Natali Helberger i drugi, Filter bubbels in Nederland, Commissariaat voor de media, str.8, 2019.

tom sadržaju online. Rezultati su pokazali da uticaj na informacionu i medijsku raznovrsnost nije povezan samo sa odlukama VI i da građani, u većini slučajeva, brinu za svoj informacioni prostor. Sa druge strane, pripadnici mlađe populacije i slabije obrazovanih slojeva stanovništva su najviše izloženi personalizovanom sadržaju, dakle onom koji je odabrala VI, jer oni najmanje brinu za problem raznovrsnosti informacija.¹⁰⁵

Studija zaključuje da, bez obzira na izraženu zabrinutost, postoji “izuzetna razlika u odnosu na učestalost i raznovrsnost kanala preko kojih ljudi pristupaju vestima, a ti kanali su, verovatno, u korelaciji sa očekivanjima u vezi sa raznovrsnošću sadržaja. Mnogi holanđani se oslanjaju na društvene mreže da bi pristupili vestima i pokazuju malo interesovanje i zabrinutost za njihovu raznolikost i javnu sferu. Ta pojava predstavlja snažan poziv na regulatornu intervenciju, zbog rizika da pripadnici te grupe postanu žrtve nekontrolisanih tržišnih sila, koje mogu, iako ne moraju, da se razvijaju u skladu sa društvenim potrebama. Koje politike mogu da spreče mogućnost da ovi ljudi budu uhvaćeni u pogrešnoj povratnoj sprezi feedback loop-u?”¹⁰⁶

Dakle, sama činjenica da je taj vid manipulacije moguć i da je personalizacija sadržaja strategija da se ona realizuje, pokazuje neophodnu “procenu rizika od upotrebe alata koje koristi VI po društvo, vrednosti u demokratskom društvu, kao što su raznovrsnost informacija, društvena kohezija, i održavanje dinamične javne sfere.^{107”} Na kraju, treba naglasiti da se ta vrsta manipulacije sadržajem i korisnicima-građanima odvija, uglavnom, bez nadzora i kontrole javnosti, digitalne zajednice i bez državne intervencije, kroz veoma kontroverzan proces ogoljavanja privatnosti i korišćenja naprednih tehnika

105 Balázs Bodó i drugi, Interested in Diversity: The role of user attitudes, algorithmic feedback loops, and policy in news personalization, Digital Journalism, str.213-215, 2018.

106 Balázs Bodó i drugi, Interested in Diversity: The role of user attitudes, algorithmic feedback loops, and policy in news personalization, Digital Journalism, str.219, 2018.

107 Natali Helberger i drugi, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str.25, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

pretrage podataka, pomoću kojih platforme mogu donositi zaključke u vezi sa određenim podacima, kao što su rasna pripadnost, seksualna orijentacija ili zdravstveno stanje i da, tako, unapred određuju i definišu sadržaje kojima građani pristupaju.¹⁰⁸

III

Kada određeni sadržaj postane dostupan u digitalnom prostoru, uz različite manipulacije (kao što je share, like, ping, follow, notify) i druge funkcije (direktne izmene od strane autora ili korisnika), taj sadržaj je automatski sačuvan i na raspolaganju je, ne samo velikom broju korisnika, već i na različitim platformama. U toj fazi post-moderacije, sadržaj podleže kontroli, kroz mehanizme koji su direktno dostupni na samim platformama. Ako se utvrdi da sadržaj nije u skladu sa pravilima zajednice (Community Guidelines, Terms of Service itd.), uklanja se, ili ako je reč o korisniku koji svojim ponašanjem krši pravila platforme, on se trajno ili privremeno blokira.

I u ovom slučaju mehanizmi za donošenja odluka po prijavi su zasnovani na internim politikama i dokumentima privatnih entiteta, u ovom slučaju platformi. Osim toga što su ti dokumenti, najčešće, napisani teško razumljivim jezikom, zasnovani na pravilima biznis orijentisanih posrednika, problem je i u tome što neke od odluka o uklanjanju, pa i samo uklanjanje, odnosno blokiranje korisnika, donosi upravo VI. U tom smislu, VI se može pojaviti kao “kodirani sudija”, koji odlučuje o dozvoljenosti određenog sadržaja, odnosno direktno “presuđuje” o (ograničavanju) slobode izražavanja korisnika-građana, dok sam korisnik-građanin nema mogućnost da učestvuje i razume ovaj proces, koji se odvija iza zatvorenih vrata platformi. Zbog toga se taj, izuzetno osetljiv proces, povezuje sa mnogobrojnim rizicima u vezi sa pošto-

---

108 Woodrow Barfield, *The Cambridge Handbook Of The Law Of Algorithms*-Cambridge University Press, str.45, 2021.

vanjem proceduralnih pravila koja garantuju pravično suđenje¹⁰⁹, kao što je na primer više-stepeno suđenje, pravo da se čuje druga strana i druga prava.¹¹⁰ Takođe, veliki je problem i neefikasnost tih mehanizama, što je ozbiljna poteškoća u sprečavanju na primer online uznemiravanja, uklanjanja seksualno eksplicitnog sadržaja, koji je podeljen bez pristanka osobe¹¹¹, pa i govora mržnje, koji se eksponencijalno širi na platformama, gde, u mnogim slučajevima, sadržaj ostaje dostupan i posle prijave da krši interna pravila.¹¹² U tom kontekstu, uloga čoveka u tom procesu postaje izuzetno važna, i kao što je prethodno ukazano, koncept “human in the loop” insistira na značaju ljudske intervencije, u cilju ispravljanja greške i štete koja je nastala kao posledica odluka koje donose VI. U tom smislu, mogućnost ljudskog nadgledanja i intervencije, u procesu po prijavi, se “pojavljuje kao sigurnosna mreža za prava i slobode korisnika čija prava su povređena.”¹¹³

-
- 109 Član 6, Evropske konvencije o ljudskim pravima, Savet Evrope. Vidi više o tome na: Harry O’Boyle i drugi, Law of the European Convention on Human rights, Oxford University Press, str. 370 - 491, 2014.
- 110 Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, str.49, 2020. dostupno na:<<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>
- 111 “Revenge porn”
- 112 OSCE RFoM, New Challenges to Freedom of Expression:Countering Online Abuse of Female Journalists, str.36, 2016. dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/c/3/220411.pdf> >
- 113 Emma Llansó i drugi, Artificial Intelligence, Content Moderation, and Freedom of Expression, Transatlantic Working Group, str.12, 2020.

Posmatrano zajedno, i u kontekstu rizika koji su prikazani u prethodnom odeljku, na svim novoima moderacije i manipulacije sadržajem, potencijalno, može doći do kršenja ili ograničavanja prava na slobodu izražavanja i drugih ljudskih prava¹¹⁴. Prvenstveno, problem netransparetnosti se javlja kao najmanji zajednički sadržalac svih potencijalnih rizika. Od toga koji filteri i koji faktori se koriste da bi se donela odluka, preko razloga i načina odlučivanja o uklanjanju sadržaja zbog govora mržnje, profilisanja i odlučivanja koji sadržaj i kada će biti dostupan korisniku-građaninu, pa sve do prijave zbog pogrešno automatski uklanjenog sadržaja ili po prijavi drugog korisnika, netransparetnost provejava kao centralni problem, koji onemogućava razumevanje procesa iza tih odluka i moguću intervenciju. Transparetnost se, u tom smislu, javlja kao preduslov za efikasnije i pravičnije funkcionisanje VI u digitalnom prostoru.¹¹⁵ Drugim rečima, kako očekivati od građana da reaguju u zaštiti svojih prava, ako ne znaju gde, kada, kako i na koji način VI uklanja sadržaj i manipuliše na drugi način? Drugi problem je nerazumavanje razloga i postupka na osnovu kojeg je VI donela određenu odluku. Taj problem je, takođe, povezan sa problemom netransparetnosti, jer građanin mora imati pristup informacijama u vezi sa faktorima i odlukama koje VI donosi, da bi mogao efikasno da interveniše. Treći problem je nedostatak efikasnih mehanizama na svim nivoima moderacija, ne samo po prijavi korisnika i taj problem je ukupna posledica svih ovih procesa i rizika. Drugim rečima, proces po prijavi se odvija po proceduri i na osnovu pravila koje definišu internet posrednici, a, u nekim slučajevima, odluku donosi opet VI.

---

114 Vidi između ostalog: Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, para 15, 2018.

115 Sličan argument iznet je u Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, para. 40, 2018.

Suštinski, za sada, niko ne odgovara za rizike i slučajeve nepravičnih odluka (npr. neuključivanje sadržaja o marginalizovanim grupama u sisteme za preporuku), diskriminacije (npr. neuklanjanje sadržaja koji implicitno targetira određenu zaštićenu grupu), ograničavanja i kršenja prava na slobodu izražavanja (na primer kroz uklanjanje dozvoljenog sadržaja) i zaštite podataka. Na širem planu posmatrano, neophodno je uzeti u obzir i moguće posledice po društvo, kao što je polarizacija i svakodnevno oblikovanje javne diskusije u digitalnom prostoru, po pravilima internet posrednika. Posebno se mora imati u vidu obim, brzina i zastupljenost sadržaja i broj korisnika, koji podležu VI manipulacijama i moderaciji (svaki dan se na Facebook upload-uje 300 miliona novih fotografija, odnosno svakog minuta se pojavi 510 hiljada novih komentara).¹¹⁶ Svaki taj čin mikro-štete, za koju niko ne odgovara, odnosno svako kršenje prava na slobodu izražavanja je ozbiljno i multiplikovano narušavanje tog prava na kolektivnom nivou, odnosno direktno uticanje na javnu diskusiju i procese formiranja mišljenja na društvenom nivou, sa neizvesnim posledicama.

3.2. VI I MEDIJSKE SLOBODE

Sa razvojem digitalnog prostora i mogućnostima za pristup i razmenu velikog broja različitog sadržaja, medijske organizacije dobile su potpuno nove mogućnosti i tehnike za distribuciju medijskog sadržaja, ali i nove metode i kanale za komunikaciju i interakciju sa čitaocima. Posmatrano iz tog ugla, platforme su vrsta otvorenog i lako dostupnog foruma, koji omogućava medijskim organizacijama (novinske redakcije, online portali, online mediji, javni servisi, televizije, radio emiteri, blogovi, civilni mediji, grupe građana, influencersi, pa i građani u

¹¹⁶ Vidi na: How Much Data Do We Create Every Day? The Mind-Blowing Stats Everyone Should Read, dostupno na: <<https://www.bernardmarr.com/default.asp?contentID=1438> >

formi otvorenog novinarstva¹¹⁷ i sl.) da distribuiraju, prate čitanost i razviju direktan odnos sa čitaocima. Platforme na taj način nude i mnoge druge mogućnosti, koje nisu postojale pre razvoja korporativnih giganata, poput Facebook-a i Twitter-a.¹¹⁸ Podaci ukazuju da su medijske organizacije napravile velike promene u procesu izrade i distribucije medijskog sadržaja, a kanale dostupne na platformama koriste u velikoj meri.¹¹⁹

S druge strane, medijske organizacije su iskoristile mogućnosti koje je taj proces doneo. Kreirajući sopstvene platforme koje, po svojim mogućnostima i po funkcionalnosti, podsećaju na društvene mreže ("like", "share", komentari, mehanizmi prijave), imitiraju model platformi i doprinose učvršćivanju ideje o platformizaciji interneta, koji je opisan u uvodnom delu. Zbog toga i medijske organizacije, pri izradi sadržaja (na primer za pretragu podataka), sve više koriste algoritme za preporuku sadržaja čitaocima, kao i za moderiranje sekcija za komentare i u druge svrhe.¹²⁰ U isto vreme, podaci dobijeni analizom algoritama i VI, u nekim slučajevima mogu uticati na uređivačku politiku, a ponekad se i VI koristi da kreira novinski sadržaj, što je obrađeno u posebnoj studiji slučaja. U ovom delu, fokus je na dve centralne teme: prva ukazuje na komplikovan i paradoksalan odnos platformi i medijskih organizacija i posledice po medijske slobode, dok druga tema posmatra ulogu i način korišćenja VI u medijskim organizacijama.

Pre nego što studija predstavi dinamiku odnosa platformi i medijskih organizacija, važno je, ukratko, objasniti koncepte kao što su medijska sloboda i medijska raznovrsnost, koji se, pod uticajem ovog dinamičnog odnosa, nalaze u konstantnom i nepovratnom procesu transformacije. Iako nijedan od tih koncepata nije precizno definisan, a defincije se razlikuju u

---

117 Tarlach McGonagle i drugi, *Open Journalism: The Road Travelled and the Road Ahead*. OSCE The Representative on Freedom of the Media, OSCE RFoM, 2018. dostupno na: <<https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/384432>>

118 Natali Helberger i drugi, *Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy*, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str. 6, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

119 Nushin Rashidian i drugi, *Friend and Foe: The Platform Press at the Heart of Journalism*, 2018. dostupno na: <https://www.cjr.org/tow_center_reports/the-platform-press-at-the-heart-of-journalism.php>

120 Tehnika analize velikog broja podataka uz pomoć koje se dolazi do informacija i saznanja.

zavisnosti od ugla posmatranja¹²¹, za potrebe ove studije, koncept medijske slobode će biti posmatran kao poseban i nezavistan deo prava na slobodu izražavanja, koji omogućava visok stepen zaštite i slobode medijskih organizacija, medijskih radnika i novinara. Koncept medijske slobode ukazuje na postojanje posebnih prava i odgovornosti, koji nisu svojstveni konceptu prava na slobodu izražavanja. Medijska sloboda se pojavljuje kao preduslov, da bi mediji mogli da obavljaju svoju funkciju u društvu, a to je da, između ostalog, omogućavaju razvijanje demokratskih i pluralističkih vrednosti i da ukazujući na greške, podvrgnu vlast javnoj kritici i diskusiji. Da bi mogli da obavljaju ovu važnu funkciju, medijima mora biti zagarantovana medijska nezavisnost, odnosno pravo na sopstvenu uređivačku politiku i autonomiju, u odnosu na državne organe.¹²² Druga prava, kao što su pravo na zaštitu novinarskih izvora, bezbednost novinara, zaštita od uznemiravanja i novinarske privilegije, prvenstveno su povezana sa konceptom medijske slobode.¹²³ Sve te vrednosti i koncepti našli su svoje posebno mesto u sistemu zaštite pred Evropskim sudom za ljudska prava, čije su odluke veoma značajan izvor za razumevanje i definisanje medijske slobode i njenog okvira. Tako su, u presudama tog suda, mediji, simbolično, predstavljeni kao “psi čuvari” (watchdog)¹²⁴ demokratije, koji omogućavaju javnosti da zna i pristupa informacijama od javnog značaja. U jednoj od presuda sud zaključuje da je sloboda medija “značajan aspekt prava da se primaju i dele informacije i ideje.”¹²⁵

S druge strane, koncept medijske raznovrsnosti je takođe dinamičan i složen termin.¹²⁶ Taj koncept, u suštini, insistira na omogućavanju pristupa različitim sadržajima, po formi, načinu

---

121 Ovi pojmovi koriste se u različitim društvenim naukama (političke nauke, pravo, komunikacije, novinarstvo) da ukažu na različite pojave i procese. Vidi više u primeru o definisanju medijske raznovrsnosti u ovom kontekstu: Judith Möller i drugi, Do not blame it on the algorithm: an empirical assessment of multiple recommender systems and their impact on content diversity, *Information, Communication & Society*, 2018.

122 Jan Oster, *Media Freedom as a Fundamental Right*, Cambridge University Press, str.48, 2015.

123 Vidi više o tome, između ostalog u Vaira Viķe-Freiberga i drugi, A free and pluralistic media to sustain European democracy, *The Report of the High Level Group on Media Freedom and Pluralism*, str. 12, 2013., Dominic Broy i drugi, *Journalism and media privilege*, *Savet Evrope*, str.17, 2017.

124 *Sunday Times protiv The United Kingdom*, 50/1990/241/312, *Savet Evrope*, para.65, 1991

125 *Lingens protiv Austrije*, Application No. 9815/82, paragraf 42, preuzeto iz Harris O'Boyle i drugi, *Law of the European Convention on Human rights*, Oxford University Press, str. 512, 640, 2014.

126 Natali Helberger, *Exposure diversity as a design principle for recommender systems*, *Information, Communication & Society*, str.4, 2016.

i stilu izražavanja, medijima i kanalima informacija, kritičkom i istraživačkom sadržaju, kao i sadržaju koji je društveno osjetljiv, ili onom koji je prvenstveno namenjen manjinskim grupama u društvu.¹²⁷ Kroz pristupanje i interakciju sa različitim informacijama i saznanjima, medijska raznovrsnost doprinosi stvaranju informisanih građana, koji svoje odluke i mišljenja baziraju na tačnim, blagovremenim i različitim izvorima informacija. Posmatrana iz ugla digitalnog prostora i VI, raznovrsnost, ne samo medijska, doprinosi razvoju individualne autonomije, omogućava učestvovanje u javnoj debati i u kreiranju javnog diskursa, koje ne mora nužno da dovede do konsenzusa i društvenog dogovora, ali, svakako, podstiče disonantne i kritičke poglede i mišljenja, što je izuzetno važno za proces formiranja mišljenja i demokratskog odlučivanja.¹²⁸

I

Upravo ti procesi formiranja mišljenja i demokratskog odlučivanja su srž slobodnih i nezavisnih medija i medijske raznovrsnosti. Međutim, kada je reč o odnosu medijskih organizacija i platformi, on se može, u najkraćem, opisati kao kompleksan i paradoksalan. Već iz prethodne analize, u kontekstu slobode izražavanja, postalo je jasno koji su sve rizici i ograničavanja moguća, kada VI oblikuje i upravlja informacionim univerzumima. Većina tih rizika je, u većoj meri, prisutna i kada je reč o medijskim slobodama. Na primer, kada odlučuje koji sadržaj i koliko dugo će biti dostupan na profilima, VI i algoritmi koje dizajniraju i pokreću platforme, odlučuju i o medijskom sadržaju, isto kao u slučaju filtriranja sadržaja po ključnim rečima. U slučaju medijskih sadržaja, odlučuje se, ne samo o mogućnosti pristupa, već i o izloženost određenom sadržaju, što je značajna nijansa, koja ukazuje na to da, na taj način, posredno, platforme obavljaju uredničku funkciju.¹²⁹ Osim toga, ti procesi se odvijaju iza očiju

---

127 Sličan opis i konceptualizacija pojma u Natali Helberger, *On the Democratic Role of News Recommenders*, *Digital Journalism*, str. 994, 2019.

128 Natali Helberger, *Exposure diversity as a design principle for recommender systems*, *Information, Communication & Society*, str.4-6, 2016.

129 Paddy Leerssen, *The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media*, str.5, 2020. prethodno iznešeno u studiji Natali Helberger i drugi, *Regulating the new information intermediaries as gatekeepers of information diversity*, 2015.

javnosti i van kontrole medijskih organizacija, za koje se vezuje pojam oblikovanja javnog mnjenja i formulisanje javne agende.¹³⁰

Medijski sadržaj može da dosegne neverovatan broj čitalaca, koji ga dalje mogu deliti, čak i menjati, a putem različitih kanala mogu učestvovati u javnoj diskusiji, u sekcijama za komentare, kako na platformama, tako i na stranama medijskih organizacija. Funkcionalnost tih sistema razmene i vrednosti na kojima je njihova dinamika zasnovana, diktriraju isključivo platforme¹³¹, dok medijske organizacije imaju vrlo slabu pregovaračku poziciju i malu mogućnost da utiču na pravila igre. Paradoksalno, iako medijskog sadržaja nikad nije bilo više, iako, do sad, nije postojao tako jednostavan i efikasan način za njegovu distribuciju, društveno-ekonomska pozicija medija, na globalnom nivou, je izuzetno kompleksna i duboko zavisna od politike i odluka platformi. U tom smislu, medijski sadržaj je ostavljen “na milost i nemilost algoritama.”¹³²

Pored toga, platforme i njihovi biznis modeli, kao što je već rečeno, zavise od konstantne i brze promene u radu i od interakcije sa korisnicima-građanima.¹³³ Zbog toga se na profilima, odnosno servisima, stalno pojavljuju novi “proizvodi”, kao što je na primer izmena na Twitteru koja je u sadržaj uvrstila “stories.”¹³⁴ Sve te promene uključuju i izmene algoritama za preporučivanje i za odabir sadržaja. Medijske organizacije i urednici moraju se stalno navi-

130 Ibid., str. 12

131 Nushin Rashidian i drugi, *Friend and Foe: The Platform Press at the Heart of Journalism*, 2018. dostupno na: <https://www.cjr.org/tow_center_reports/the-platform-press-at-the-heart-of-journalism.php >

132 Emily Bell and Taylor Owen, *The Platform Press: How Silicon Valley reengineered journalism*, The Tow Center for Digital Journalism at Columbia's Graduate School of Journalism, 2017. dostupno na: <https://www.cjr.org/tow_center_reports/platform-press-how-silicon-valley-reengineered-journalism.php#executive-summary>

133 Jaron Harambam i drugi, *Democratizing algorithmic news recommenders: how to materialize voice in a technologically saturated media ecosystem*, The Royal Society, str.4, 2018.

134 Joshua Harris i Sam Haveson, *Fleets: a new way to join the conversation*, 2020, dostupno na: <https://blog.twitter.com/en_us/topics/product/2020/introducing-fleets-new-way-to-join-the-conversation.html >

kavati na te promene i prilagođavati se, što im dodatno otežava način poslovanja.¹³⁵ Dobar primer je i poslednja izmena na Facebook-ovom news feed-u, koji podrazumeva da novinski sadržaj podleže većem ispitivanju, kroz sistem za rangiranje sadržaja, koji se zove “Kvalitet ekosistema vesti” (“news ecosystem quality” - N.E.Q). N.E.Q rangira novinski sadržaj na osnovu signala o kvalitetu novinarstva medijskih organizacija i nastao je kao potreba za boljom i efikasnijom kontrolom dezinformacija, koje šire medijske organizacije, putem platformi. Ranije je N.E.Q imao zanemarljivu ulogu, ali sada je Facebook, ciljano i namenski, odlučio da veću težinu i vidljivost daje sadržaju koji dolazi od kredibilnih izvora, kao što je The New York Times ili Washington post.¹³⁶ Ovaj primer ima srećan kraj, ali ostaje nepoznato koliko se takvih eksperimenata odvija u realnom vremenu i kako se, usled toga, “programira” medijska sloboda i medijska nezavisnost.

U istom kontekstu, ti transformativni procesi imaju direktan uticaj na medijsku raznovrsnost, koja, kao što je navedeno, ukazuje na važnost mogućnosti da se pristupi različitim informacijama i izvorima.

Ta mogućnost je pod uticajem VI i njene logike preporuke sadržaja, na personalizovanom i selektivnom nivou, što direktno oblikuje informacioni, ali i medijski univerzum građana. Takođe, studije pokazuju da preporučivanje medijskog sadržaja koji odlikuje senzacionalizam, nizak novinarski i etički standard, kao i popularan karakter (klikbejt sadržaj), uglavnom privlači veliku online pažnju, time i interakciju sa tim sadržajem, što ga visoko pozicionira i čini široko dostupnim. Posledica je da neki drugi, možda društveno važniji, sadržaj ili informacija od javnog značaja ostaje nevidljiv, jer je prostor na profilima korisnika ograničen. Takav pristup u logici rangiranja sadržaja je u skladu sa biznis prirodom platformi, jer više pregleda znači

135 Nushin Rashidian i drugi, Friend and Foe: The Platform Press at the Heart of Journalism, 2018. dostupno na: <https://www.cjr.org/tow_center_reports/the-platform-press-at-the-heart-of-journalism.php>

136 Kevin Roose, Facebook Struggles to Balance Civility and Growth, The New York Times, 2020. dostupno na: <<https://www.nytimes.com/2020/11/24/technology/facebook-election-misinformation.html>>

veći profit.¹³⁷ Korelacija je u ovom slučaju jednostavna, ali je obrnuta logici medijske raznovrsnosti i ulozi medija u javnoj sferi.

Iako je zaista moguće da korisnik-građanin pristupa sličnom sadržaju po tematici i vrednostima, odnosno senzacionalističkom sadržaju, sistemi za preporuku personalizovanog sadržaja, potencijalno, mogu da budu prozor u svet različitih viđenja i diskusija i da doprinesu većoj medijskoj raznovrsnosti na tržištu ideja, ili da olakšaju ljudima da se povežu na lokalnom nivou i da tako učvrste socijalnu koheziju.¹³⁸ Takođe, "filter mehur" može da ima i pozitivan efekat, tako što otvara mogućnost za povezivanje pojedinaca i grupa na osnovu sadržaja koji VI ne prepoznaje, odnosno pojedinaca koji su na udaru govora mržnje, pa se povlače u svoje ograničene prostore ("eho-komore"). Na taj način, dolazi do "inkubacije konstruktivnog govora", prostora koji kreiraju marginalizovane grupe, u kojem, slobodno, raspravljaju o temama od sopstvenog interesa i značaja.¹³⁹

Na kraju, medijsko oblikovanje javne sfere se odvija van očiju javnosti (ovo je donekle promenjeno, dolaskom istančane metrike uz pomoć VI, koja sad ima posredan ili neposredan uticaj na uređivačku politiku, više o tome niže). Mediji nude čitaocima sadržaj, koji oni smatraju važnim, pa je zato između ostalog, teško definisati medijsku raznovrsnost i faktore koji utiču na obim i kvalitet medijske informisanosti.¹⁴⁰ Zbog svega navedenog, medijska raznovrsnost, kao i mnogi drugi medijski koncepti, trebalo bi da budu ponovo promišljeni u kontekstu te dinamike¹⁴¹, koja do čitaoca donosi personalizovani medijski sadržaj, bez uključivanja medij-

137 Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, str. 1004, 2019

138 Sara Eskens i drugi, Challenged by news personalisation: five perspectives on the right to receive information, Journal of Media law, str.278-280, 2017.

139 Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, str. 998, 2019.

140 Balázs Bodó i drugi, Selling News to Audiences – A Qualitative Inquiry into the Emerging Logics of Algorithmic News Personalization in European Quality News Media, 2019, vidi isto: Natali Helberger i drugi, "Exposure Diversity as a Design Principle for Recommender Systems." Information, Communication & Society, str. 191–207, 2018.

141 Natalie Helberger, Challenging rabbit holes: towards more diversity in news recommendation systems, LSE, 2020, dostupno na: <<https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2020/07/02/challenging-rabbit-holes-towards-more-diversity-in-news-recommendation-systems> > , Paddy Leerssen, The Soap Box as a Black Box: Regulating transparency in social media, str. 9, 2020.

skih organizacija koje su, tradicionalno, radeći u javnom interesu, odgovorne za distribuciji svog sadržaja. Sada je taj proces u privatnim i u rukama VI, ograničen privatnim interesima.

Za potpuno razumevanje ovog odnosa, potrebno je uzeti u obzir, kako benefite, tako i ograničavajuće faktore koji ga definišu. Veliki je broj različitih studija i istraživanja koji posmatraju ovu dinamiku iz različitih uglova, na primer, u okviru modela medijskih organizacija u toj novoj ekonomiji,¹⁴² zatim, u okviru metrike čitanosti i zastupljenosti pojedinih vrsta sadržaja,¹⁴³ novinarske inovativnosti¹⁴⁴ i mnogih drugih oblasti. Zbog disperzivne i izolovane prirode tih istraživanja, teško je doneti konačne zaključke i urediti medijske politike i strategije medijskog razvoja, koje omogućavaju ravnopravniju poziciju svih učesnika na medijskom i informacionom tržištu. Na putu ka "ideal", medijske organizacije se snalaze na različite načine i koriste različite strategije, koje zaslužuju da budu obrađene u posebnoj studiji. Za sada je jasno da platforme imaju ne samo ekonomsku, već i političku moć, jer pored "komunikacione moći" (kao što je umrežavanje i moć koja iz toga proizilazi), društvene mreže poseduju "sistemsku moć uticanja na mišljenje", moć koja stvara zavisnost i utiče na druge učesnike u demokratiji. Na taj način, ove platforme suštinski menjaju strukturu i balans na medijskom tržištu i tako direktno i trajno utiču na pluralističku javnu sferu."¹⁴⁵

II

Vođene logikom veće čitanosti, brze i efikasne distribucije i što većeg broja pristupa njihovom sadržaju, medijske organizacije su razvile sopstvene platforme i stranice koje, izrazito, po svojoj funkcionalnosti i dizajnu, podsećaju na društvene mreže. Drugim rečima, ali bez ulaženja u detalje, mora se primetiti da su, na taj način, medijske organizacije počele da se

---

142 Brice Nixon, The business of news in the attention economy: Audience labor and MediaNews Group's efforts to capitalize on news consumption, Sage Journal, 2017.

143 Susan Athey i drugi, The Impact of Aggregators on Internet News Consumption, 2017.

144 Julie Posetti, Journalism Innovation Project, Reuters Institute and Oxford University, 2018. dostupno na: <<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/research/journalism-innovation-project> >

145 Natali Helberger, The Political Power of Platforms: How Current Attempts to Regulate Misinformation Amplify Opinion Power, Digital Journalism, str.5, 2020.

bore za isti deo kolača kao i platforme - pod istom biznis logikom, ali u neravnopravnom položaju.¹⁴⁶ Kakve to posledice ima po novinarstvo i medijske slobode ostaje da se vidi, ali svakako je neophodno obratiti posebnu pažnju i sprečiti eroziju teško stečenih i osetljivih medijskih prava i sloboda.

Mnoge medijske organizacije već koriste i dizajniraju svoju uređivačku politiku, način prikazivanja i personalizovane preporuke sadržaja, moderiranje sekcija za komentare, kao i za druge procese kao što je izrada samog sadržaja ili u prikupljanje informacija i istraživanja, oslanjajući se na algoritme i VI.¹⁴⁷ Ranije je istaknuto da su, u nekim slučajevima, algoritmi za preporuku sadržaja u medijskim organizacijama već dizajnirani i bazirani na ideji “rada u javnom interesu”, sa ciljem da povećaju učešće i informisanost građana o temama od javnog značaja. Ova logika u dizajnu bazira se na tzv. “dugoročnim signalima”, kao što su veća medijska raznovrsnost, medijska pismenost, i sl. i naziva se “urednička logika povratnih informacija”. Međutim, i taj dizajn ima slabe strane, jer je, donekle, suprotan logici prodaje reklamnog prostora, koji je za mnoge organizacije osnovni izvor prihoda, a baziran je na ideji tzv. “kratkoročnih signala”, odnosno na ideji maksimiziranja vremena i ekonomske koristi. Drugima, kontroverzne priče mogu povećati posetu, samim tim i profit,¹⁴⁸ ali je pitanje da li je to cilj kome treba da teže mediji i novinarstvo?

Zbog toga se, sa pravom, postavlja pitanje kako treba da izgledaju sistemi za preporuku sadržaja, koje dizajniraju medijske organizacije, da bi očuvale i promovisale vrednosti i informacije od javnog značaja i pospešile medijsku raznovrsnost, a da, pritom, omoguće ekonomski opstanak medija? Jedan deo odgovora je u daljoj eksploataciji pozitiv-

146 Jaron Harambam i drugi, Democratizing algorithmic news recommenders: how to materialize voice in a technologically saturated media ecosystem, The Royal Society, str.2, 2018.

147 Prema Rojtersovom Digital news Report iz 2018. gotovo tri četvrtine urednika, CEOs, osoba zaduženih za digitalni razvoj u medijima je izjavilo da već koristi ili planira da koristi VI u različite svrhe, preuzeto iz Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, str. 994, 2019.

148 Dolores Palau-Sampio, Reference press metamorphosis in the digital context: clickbait and tabloid strategies in Elpais.com, Communication and Society, str.65, 2015.

nog uticaja i mogućnosti koji donosi VI. Ova studija se samo sporadično bavila tim pozitivnim uticajem VI, ali činjenica je da njen uticaj na novinarstvo, generalno posmatrano, ne može da se ignoriše. Tako na primer, uz pomoć jasnih preferenci i podataka, uz pomoć preciznog dizajna, VI može da omogući da prave vesti i informacije dođu do ljudi kojima su one zaista potrebne. S druge strane, signali koje korisnici šalju VI, u daljoj obradi, mogu da omoguće kreiranje određenih informacija, koje ne bi bile na medijskom radaru bez interakcije sa čitaocima. U skladu sa tom idejom je i pristup koji naglašava da “publika nije homogena grupa” koja, po svojim različitim karakteristikama, statusom, identitom i interesima očekuju pristup sadržaju koji je u skladu sa takvom heterogenom prirodom i faktorima, a VI, ukoliko je vođena tim idejama, može da odgovori na takve potrebe.¹⁴⁹ Ipak, drugi deo odgovora mora da pokuša da razreši suprotnosti i tenzije, koje postoje između koncepta personalizovanog sadržaja i uloge medija kao javnog foruma. Takođe, svi rizici koji su u prethodnom odeljku predstavljene uže, u kontekstu slobode izražavanja i platformi, podjednako važe i za medije. U medijskim digitalnim prostorima VI mogu da kreiraju “filter mehure”, da ograniče određene termine netrasparetnim politikama filtriranja i time, potencijalno, mogu da ugroze slobodu izražavanja.¹⁵⁰

S druge strane, automatski procesi personalizacije i preporuke sadržaja proizvode veliki broj podataka o čitaocima i o čitanosti (pa se govori o “kvantifikovanim publikama”)¹⁵¹ koji, obrađeni i optimizovani, mogu da se koriste u donošenju uređivačkih odluka i u kreiranju sadržaja. Drugim rečima, na osnovu preferenci, veće ili manje čitanosti, interakcija sa tekstom i drugih podataka (uključujući i lične podatke), VI može da postane “posrednik”¹⁵² pri izboru tema, oblasti, stila, informacija, forme izražavanja, dakle medijske uređivačke politike. Kao u pret-

149 Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, str. 995, 2019.

150 Jaron Harambam i drugi, Democratizing algorithmic news recommenders: how to materialize voice in a technologically saturated media ecosystem, The Royal Society, str.3, 2018.

151 Balázs Bodó i drugi, Selling News to Audiences – A Qualitative Inquiry into the Emerging Logics of Algorithmic News Personalization in European Quality News Media, str.4, 2019.

152 Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, str. 996, 2019.

hodnoj analizi u vezi sa platformama, medijske organizacije treba da odluče kako će iskoristiti ove podatke i koliko će sve to imati uticaja na uređivačku politiku. Različitu upotrebu VI u ovom kontekstu pokazuju podaci iz jedne studije¹⁵³, koja je uključila dubinske intervjue sa osobama koje rade na razvijanju i analizi VI, pa se nalaze u svakodnevnom dodiru sa algoritmima i njihovom različitom upotrebom, u 12 evropskih medijskih organizacija (javni servisi, novinske redakcije, online mediji). Pored različitog nivoa razvijenosti algoritama (od onih koji baziraju preporuke na generalnoj popularnosti sadržaja, do onih koji baziraju preporuke na individualnim profilima, što se više primećuje kod organizacija koje su nastale tokom ovog perioda digitalnog razvoja, tzv. digitalnih “native” organizacija), svi intervjuisani su izjavili da njihove medijske organizacije rade sa podacima koji se prikupljaju (“data-informed organizacije”), ali da ti podaci ne utiču na kratkoročne uređivačke odluke, mada priznaju da postoje izazovi u dizajniranju algoritama.¹⁵⁴

Kada je reč o antagonizmu koji postoji između uređivačke slobode i algoritamskog odlučivanja na osnovu obrade podataka, suštinski između ljudskog i mašinskog uređivanja, organizacije drugačije pristupaju, kako problemu, tako i rešenju. Organizaciono odvojeno odlučivanje o uređivanju i distribuciji sadržaja, ili koordinisano donošenje odluka, može da ublaži ovaj jaz. Strukturni pristup ideji i dizajnu algoritama takođe se razlikuje. Neke organizacije koriste algoritme da promovišu sadržaj koji ne dospe na naslovnu stranu, ukoliko urednici odluče da je važan, ili ima pozitivan uticaj. Algoritam se koristi i da izbací u prvi plan određeni sadržaj, da jednostavno sprovede uređivačku odluku, tako da takvi algoritmi koriste signale koji oslikavaju potrebe društva. Jedan od sagovornika je izjavio: “Zaista me ne zanima da li čitaoca čini depresivnim da čita o Brexitu, jer mora se o tome čitati i znati. Bitno je da ukazujemo na važne teme.”¹⁵⁵ Takođe, algoritmi mogu da omogućé pristup specifičnom sadržaju, kao što su na primer lokalne vesti, ili komercijalne informacije u vezi sa pretplatama ili premium sadržajem i sl. Posebno je važno da se, kroz ponovne analize, podaci raščlane i predstave u

---

153 Balázs Bodó i drugi, *Selling News to Audiences – A Qualitative Inquiry into the Emerging Logics of Algorithmic News Personalization in European Quality News Media*, 2019.

154 *Ibid.*, str. 8

155 *Ibid.*, str. 13

drugom kontekstu. Na primer, to se postiže, kroz pristup različitim oprečnim i kritičkim vide-njima iste teme ili društvenog fenomena, sve do dinamičnih promena VI, koje omogućavaju prilagođavanje temama kroz osluškivanje tona, sentimenta i pozicije teme u političkom spektrumu. “Mi nudimo drugačije simfonije tokom dana, jer tvoje potrebe su drugačije kad se probudiš, ili ujutru kada piješ kafu, ili uveče kad ideš u krevet.”¹⁵⁶ U kontekstu ove studije je zanimljivo da su ispitanici izjavili da je svakako moguće kreirati “filter mehur” efekat, ali da on daje izuzetno monolitne sisteme za preporuku i, donekle, monotone vesti. U stvari, ako je algoritam dizajniran tako da omogući veće angažovanje, u korelaciji sa raznovrsnošću sadržaja, rezultat je veća posećenost.¹⁵⁷

Gradeći svoju ekspertizu i modele korišćenja VI, medijske organizacije imaju potencijal da ponude drugačiju viziju algoritamskog upravljanja i cirkulisanja informacija u digitalnom prostoru. Međutim, nesporno je reč o procesu transformacije, gde se VI sada koristi kao instrument za postizanje različitih ciljeva, od kojih neki, kao što ova studija pokazuje, teže da osiguraju da mediji zaista vrše svoju javnu funkciju u interesu građana i vode računa o odgovornosti predstavnika vlasti. Ali, to ne mora uvek da bude slučaj, jer funkcionalnost i logika VI ukazuju da je moguće i da VI bude pretnja po demokratiju, između ostalog zbog toga što VI može da “gurka” (nudge) korisnike-građane ka određenim temama, utiče na interesovanja i manipuliše građanima i njihovim političkim izborima.¹⁵⁸ Uzimajući u obzir ove modele, VI u medijskim organizacijama otkriva kompleksnu tenziju na različitim nivoima, koju je neophodno rešavati - između uređivačkih odluka i politika upravljanja podacima, što utiče, ne samo na medijski sadržaj, nego i na celokupnu poziciju tog medija u društvu. Takođe, treba rešavati i probleme na nivou agensa i dizajna VI, ciljeva koje treba da postigne, kao i na nivou personalizacije sadržaja.

---

156 Ibid., str.14

157 Ibid.

158 Natali Helberger, On the Democratic Role of News Recommenders, Digital Journalism, 2019, str. 999, Natali Helberger i drugi, Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, 2020, dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>, str. 7

IV REGULATORNI TRENDОВИ

Paralelno sa razvojem i unapređenjem VI, odvija se i proces i pokušaj da se reguliše njena upotreba, kako od strane platformi tako i medijskih organizacija. Ovaj regulatorni proces odvija se na svim nivoima, od međunarodnog i nacionalnog okvira do platformi¹⁵⁹, nevladinog sektora¹⁶⁰ i digitalne zajednice. Ipak, za većinu njih se vezuje izraziti binaran pristup regulaciji, odnosno pristup koji pretežnu odgovornost i očekivanja usmerava ka državi, odnosno ka platformama, s obzirom na to da su prve primarno odgovorne da zaštite građane, a druge direktno izazivaju "štetu". Ostaje da se vidi da li će biti iskorišćen, makar idejno, potencijal već postojećih regulatornih sistema pojedinih mehanizama, kao što su pravila postavljena i razvijena unutar zajednica, uspostavljena socijalnim normama, u mehanizmu "koda", odnosno kompjuterskog jezika (o ovome se mnogo govori i na nivou standardizacije¹⁶¹), u drugim samo-regulatornim mehanizmima, tržišnim silama i drugim instrumentima. Jednostavno, da bismo regulisali crnu kutiju, možda je potrebno misliti "van okvira same kutije."

---

159 Na primer, Facebook je, pre nekog vremena, oformio Oversight board, sastavljen od eksperata iz različitih domena kako bi nadgledali poslovanje ovog giganta, mnogi smatraju da je ovo samo "šminka" i da to telo nema prave mehanizme kontrole, vidi više o tome na: Nick Clegg, Welcoming the Oversight Board, Facebook, 2020. dostupno na: <<https://about.fb.com/news/2020/05/welcoming-the-oversight-board/>> i Mark Latonero, Can Facebook's Oversight Board Win People's Trust?, 2020. Harvar Business Review, dostupno na: < <https://hbr.org/2020/01/can-facebooks-oversight-board-win-peoples-trust> >

160 Vidi na primer: Human rights in the age of artificial intelligence, Access Now, 2018. dostupno na: <<https://www.accessnow.org/human-rights-matter-in-the-ai-debate-lets-make-sure-ai-does-us-more-good-than-harm/>>

161 Vidi više o tome na: <https://www.aaai.org>

Svako uređivanje VI, bez obzira sa kog nivoa dolazi, mora poštovati osnovna načela zaštite ljudskih prava¹⁶², a posebno slobode izražavanja i medijske slobode, koja bi trebalo da se baziraju na dva fundamentalna principa: “potreba da se zaštiti i poštuje individualni izbor i autonomija, kao ključni preduslov za uživanje prava na slobodu izražavanja; poštovanje svrsishodne otvorenosti javnih i stručnih subjekata, zasnovane na naporima da se javnosti objasne VI tehnologije i da se omogući njihova kontrola.”¹⁶³ Kao što iz prethodne analize rizika proizilazi, osim tih principa, prilikom izrade regulatornih rešenja, treba imati na umu i kombinaciju kompleksnih i isprepletenih dilema, zavisnosti, interesa i politika, kao i korpus pozitivnih i negativnih uticaja i potencijala, koje VI proizvodi.

4.1. MEĐUNARODNI OKVIR

Kada se govori o međunarodnom okviru, a ova studija se oslanja na okvir razvijen na nivou UN, Saveta Evrope i Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), sa razvojem digitalnog prostora i novih igrača, kreirane su i politike i preporuke, sa tendencijom da se taj razvoj usaglasi sa sistemom zaštite ljudskih prava, vladavinom prava i demokratskim načelima. Tako, na primer, još 2011. godine, Specijalni izvestilac za zaštitu slobode izražavanja, u svom redovnom izveštaju, izneo je gledište, po kome su ograničenja u vezi sa sadržajem na internetu vrsta specijalnih mera, koja mora biti u skladu sa trodelnim testom. Dakle, svako ograničenje, kao što je objašnjeno u prethodnom odeljku, mora biti propisano zakonom, proporcionalno i u skladu sa legitimnim ciljem koji se želi postići i moraju postojati mehanizmi zaštite protiv ograničavajućih mera.¹⁶⁴ Na nivou Saveta Evrope, u preporukama Saveta

---

162 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, para. 47, 48,62,63,65, 2018.

163 Ibid., para.47

164 Ibid., str. 19 i Christina Angelopoulos i drugi, Study of fundamental rights limitations for online enforcement through self-regulation, Institute for Information Law of the Amsterdam University, str.12, 2015.

ministara u vezi sa internet filterima iz 2008.godine, ukazuje se na značaj ljudske intervencije, koja se u kontekstu VI posmatra kroz koncept “human-in-the loop”, detaljnije opisan u drugom odeljku, i ističe da korisnik treba da ima mogućnost za ljudsku intervenciju, kada je sadržaj “bezrazložno” blokiran. Specijalni izvestilac UN poziva na redovnu procenu da li su ovi mehanizmi proporcionalni, u skladu sa ciljevima i neophodni u demokratskom društvu.¹⁶⁵ U sličnom duhu, Zajednička deklaracija u vezi sa slobodom izražavanja na internetu, usvojena u međunarodnim telima 2011. godine, takođe poziva na poštovanje osnovnih načela za ograničavanje slobode izražavanja, kada je reč o korišćenju filtera i drugih mera. Ona ističe da “više pažnje treba posvetiti razvoju alternativnih, posebno kreiranih pristupa, koji su prilagođeni jedinstvenim karakteristikama interneta, kako bi se odgovorilo na ilegalne sadržaje, ali uz poštovanje pravila da specijalne mere, u vezi sa ograničavanjem sadržaja, ne treba da budu uspostavljene za materijal koji se deli na internetu.”¹⁶⁶

Ne treba zaboraviti i na izuzetan značaj Evropskog suda za ljudska prava, koji zaslužuje da bude obrađen u posebnoj studiji, jer je taj sud doneo niz važnih presuda u vezi sa internetom i slobodom izražavanja.¹⁶⁷ Za sada se, pred sudom, pojavio slučaj koji se bavio pitanjem dostupnosti arhiviranih vesti na internetu, kao domenom prava na prijem informacija.¹⁶⁸ Takođe, sud se, u dva navrata, bavio pitanjem odgovornosti¹⁶⁹ internet posrednika za sadržaj postavljen na njihovim stranicama. Važnost ovih presuda je u razmatranju usagla-

---

165 Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to member states on measures to promote the respect for freedom of expression and information with regard to Internet filters, usvojena od strane Saveta Ministra, 2008, Sekcija I i III

166 Zajednička deklaracija u vezi sa slobodom izražavanja na internetu, The United Nations (UN) Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) Representative on Freedom of the Media, the Organization of American States (OAS) Special Rapporteur on Freedom of Expression and the African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR) Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information, 2011, sekcija I i III

167 Praktičan pregled dostupan na Savet Evrope, Factsheet – Access to Internet and freedom to receive and impart information and ideas, 2020, dostupno na: <<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets&c>>, vidi takođe Taralch McGonagle, The Council of Europe and Internet Intermediaries: A Case Study of Tentative Posturing u Human Rights in the Age of Platforms, urednik Rikke Frank Jørgensen, MIT Press 2019.

168 Times Newspapers, Ltd. v. Ujedinjen Kraljevstvo (3002/03 i 23676/03), 2009, para. 27

169 Delfi AS v. Estonija (64569/09), 2015 i Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete & Index.hu Zrt v. Mađarska (22947/13), 2016

šenosti nekih od mehanizama manipulacije sadržajem, koji su spomenuti u prethodnom odeljku, sa konceptom slobode izražavanja. Bez ulaženja u detalje, oba slučaja se bave pitanjem odgovornosti internet posrednika za sadržaj, odnosno za komentare na njihovim stranicama. Sud je procenjivao da li komentari krše pravo na slobodu izražavanja, navodeći da se u obzir moraju uzeti sledeći faktori: kontekst komentara, mehanizmi za uklanjanje sadržaja po prijavi i drugi mehanizmi, odgovornost osobe koja je postavila komentar i uticaj procedura sa državnog nivoa na internet posrednika.¹⁷⁰ U tom smislu, obe presude, postepeno, kreiraju koncept odgovornosti internet posrednika za sadržaj na njihovim stranicama, kao što je govor mržnje, kao i za efikasnost procedura po prijavi. Obe teme su, takođe, predmet regulisanja i na zakonodavnom nivou, niže opisane u više detalja.

Ova površna analiza međunarodnih dokumenata pokazuje angažman i zainteresovanost međunarodne zajednice za pitanje zaštite pozitivnog i podsticajnog uticaja digitalnog prostora na slobodu izražavanja. U tom smislu, razvoj VI i van konteksta zaštite slobode izražavanja i medijske slobode, doveo je do usvajanja niza preporuka, koje, takođe, insistiraju na pristupu i razvijanju, korišćenju i regulaciji VI, koji se zasnivaju na poštovanju ljudskih prava i oprezu usled, potencijalno diskriminatornog, uticaja koji automatsko odlučivanje može da ima na građane.¹⁷¹ U skladu sa predloženim načelima je i Rezolucija Saveta Evrope u vezi sa COVID-19 pandemijom i VI koja, između ostalog, poziva države članice da usvoje jasne zakonodavne mere, koje garantuju zaštitu građana u slučaju diskriminacije, ili negativnog efekta tih sistema na druga prava.¹⁷²

---

170 Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete & Index.hu Zrt v. Mađarska (22947/13), 2016 , para.142

171 Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, str. 38, 2020, dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>>; Vidi takođe listu dokumenata u fusnoti 38. citiranog dokumenta

172 Francisco Cabrera, Parliamentary Assembly: Resolutions and recommendations concerning COVID-19 and Artificial Intelligence, IRIS 2020, dostupno na: <<http://merlin.obs.coe.int/article/9020>> i Standing Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, dostupno na: <<https://pace.coe.int/en/pages/session-20201012>>

Kada je reč o tematici koja je u fokusu ove studije, može se zaključiti da se samo ograničen broj međunarodnih instrumenata odnosi direktno na pitanje regulacije VI i njenog uticaja na slobodu izražavanja i slobodu medija. To su, pre svega, Izveštaj Specijalnog izvestioca za zaštitu slobode izražavanja, iz 2018. godine¹⁷³ i dokument Saveta Evrope iz 2020. godine.¹⁷⁴ Izveštaj iz 2018. godine, zasnovan na pristupu koji se bazira na ljudskim pravima i prethodno citiranim fundamentalnim principima, poziva na kreiranje politika koje podstiču pravo korisnika-građanina da bude detaljno informisan o različitim aspektima upotrebe VI. To su, pre svega, pitanja koja se odnose na to kada i gde se koristi VI, pitanje pristupa ljudskoj intervenciji, jednostavnog i razumljivog objašnjenja o načinu rada tih sistema, o podacima koji se koriste. Sve te informacije, oličene u principu transparentnosti, treba da budu sistematski dostupne kroz svaki aspekt VI.¹⁷⁵ Insistirajući na principu “radikalne transparentnosti,”¹⁷⁶ koja je i u ovoj studiji predstavljena kao preduslov za dalju intervenciju i razvijanje efikasnih mehanizama upravljanja VI, Izveštaj nabroja različite i praktične načine na koje se pojedini rizici i problemi mogu umanjiti.¹⁷⁷ Ukazujući na značaj kontrole VI procesa prilikom donošenja odluka, predlaže da proces podleže proceni rizika kroz okvir ljudskih prava, redovnoj eksternoj reviziji, zabrani ograničavanja i mešanja u individualnu autonomiju formiranja mišljenja i stavova, koja se bazira na ideji da “korisnici imaju znanje, izbor i kontrolu.”¹⁷⁸ Izveštaj se zalaže za uvođenje principa obaveštenja, u slučajevima u kojima se koristi VI, za davanje saglasnosti korisnika na obradu podataka i rezultate te obrade, kao i za uvođenje efikasnog sistema ljudske intervencije, kao vrste adekvatne kontrole i garancije odgovornosti posrednika.¹⁷⁹ Preporuka

---

173 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, 2018.

174 Natali Helberger i drugi, Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

175 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression on Artificial Intelligence technologies and implications for the information environment, A/73/348, UN, para.49-50, 2018

176 Ibid., para.51

177 Na primer, kroz pop-up prozore, objavljivanje informacija od strane platformi o broju i razlozima za uklanjanje sadržaja na godišnjem nivou, i drugih informacija u vezi sa moderacijom sadržaja, koje bi bile dostupne korisnicima na jednostavan način, kao i informacije o marketinškim i komercijalnim politikama, klijentima, naročito političkim strankama, podacima koji su ušli u VI itd.

178 Ibid., para. 53

179 Ibid., para.53-60

za države je da “stvaraju takvo zakonodavno i regulatorno okruženje, koje podržava i omogućava raznovrsno, pluralističko informaciono okruženje.”¹⁸⁰

U duhu zaštite ljudskih prava, na nivou Saveta Evrope i Evropskog suda za ljudska prava, dokument Saveta Evrope iz 2020. godine, pored opširne analize uticaja VI na slobodu izražavanja, sadrži i presek stanja o uticaju VI na slobodu medija i po tome se razlikuje od svih dokumenata, do sada usvojenih na međunarodnom, odnosno regionalnom nivou. U tom dokumentu su predstavljene mnogobrojne preporuke, koje se odnose na medijske organizacije, na društvo i korisnike. Kada je reč o VI u medijskim organizacijama, Savet Evrope se poziva da unapredi svoje politike u tom polju. Ukazuje se da bi preporuke trebalo da obuhvate odgovornost za korišćenje VI u okviru medijskih organizacija, čiji razvoj VI treba da se zasniva na vrednosno-senzitivnom dizajnu¹⁸¹ i da se teži uređivanju odnosa između “autonomije” VI i uređivačke politike. Osim toga, dokument uzima u obzir odnos VI sa korisnicima, pa u prvi plan ističe, slično kao i Izveštaj iz 2018. godine, zaštitu privatnosti korisnika, odnosno individualnu autonomiju u kreiranju sopstvenog mišljenja i slobodu izražavanja. Pozivaju se “medijske organizacije da se uzdrže od korišćenja tehnologije na način koji manipuliše, proizvodi stereotipe i na drugi način ograničava pravo na slobodu izražavanja, umesto da to pravo ojačavaju¹⁸²” Odlazi se i korak dalje, pa se predlaže da, kada je reč o uticaju VI na društvo, “mediji treba da posmatraju svoju ulogu izvan kratkoročnih ciljeva, kao što su više poseta i “like”-ova i da uzmu u obzir uticaj tih sistema na informacionu raznovrsnost, socijalnu koheziju, inkluziju i posebne potrebe određenih korisnika.”¹⁸³

Posebno se fokusirajući na pitanje društvenog uticaja VI, države članice se pozivaju da omogućće pristup inovativnim rešenjima, podacima, edukaciji manje zastupljenih korisnika. Savet Evrope se poziva da podstiče više znanja o ovim temama, kako bi se omogućio ravnoprav-

---

180 Ibid., para.64

181 Vrednosno-senzitivnom dizajnu u kontekstu ovog dokumenta ukazuje na značaj razumevanja vrednosti i faktora koji se koriste za kreiranje i upotrebu VI.

182 Natali Helberger i drugi, Artificial Intelligence – Intelligent Politics, Challenges and opportunities for media and democracy, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str.22, 2020.

183 Ibid., str. 23

van razvoj.¹⁸⁴ Dokument insistira na ponovnom razmatranju pojma medijske raznovrsnosti u kontekstu VI, pre nego što se osmisle politike i procedure kojima se zahteva razvoj VI zasnovan na tim vrednostima, kao i uspostavljanje merljivih indikatora za bolje razumevanje pozitivnih i negativnih uticaja na društvo.¹⁸⁵ Na kraju, kada je reč o korisnicima, države članice treba da identifikuju i osetljive grupe, kao i druge grupe u riziku od smanjenje interakcije sa različitim medijskim izvorima i informacijama, i da uspostave nove podele prava i odgovornosti između svih subjekata u tom procesu (država, platformi, medijskih organizacija), uključujući i korisnike.¹⁸⁶

Važno je, za kraj, spomenuti da je, u decembru 2020. godine, Evropska Komisija predstavila nacrt regulative na nivou Evropske Unije – European Digital Service Act¹⁸⁷ koji treba da modernizuje EU Direktivu o elektronskoj trgovini, koja je, do sada, bila okosnica razvoja digitalnih servisa i platformi, uopšte digitalnog prostora. Ova Direktiva postavila je temelje neutralnosti internet posrednika uvodeći princip “Sigurne luke”, po kome internet posrednici ne odgovaraju za sadržaj koji korisnici postavljaju na njihovim servisima. Na temeljima tog principa, kreiran je koncept o posredničkoj (ne)odgovornosti. Ipak, sa razvojem platformi i svim navedenim rizicima koji proizilaze i iz ove diskusije, Evropska Komisija predlaže kroz Digital Service Act¹⁸⁸ da se platformama uvedu nova pravila i odgovornosti, težeći da održi balans i ne ugrozi njihovu suštinsku neutralnu poziciju. Kroz regulisanje pitanja moderacije sadržaja, gde je odgovornost, pre svega, na osobi koja je kreirala, odnosno podelila sadržaj, kao i odgovornosti za sadržaj kao što je govor mržnje i drugi nedozvoljeni sadržaj, gde se platformama daje mogućnost da dobrovoljno uklanjaju takav sadržaj, nacrt Digital Service Act, takođe, predlaže pojačan princip transparentnosti u vezi sa sadržajem koji se uklanja, veću kontrolu i znanje korisnika u vezi sa ovim procesima, kao i efikasne mehanizme za prijavu, koji su jednostavni za korišćenje, nedosanjani san regulatornih inicijativa na gotovo svim nivoima.

---

184 Ibid.

185 Ibid.,str.25

186 Ibid.,str.26

187 Predlog Regulative Evropskog Parlamenta i Saveta - a Single Market For Digital Services (Digital Services Act) i menjajući Directive 2000/31/EC SEC(2020) 432, 2020

188 Vidi više o regulatornom procesu na: <https://digitalservicesact.eu/timeline/>

Suštinski, ovaj akt teži da kreira optimalne uslove za uživanje slobode izražavanja u digitalnom-algoritamski digirigovanom prostoru, gde postoji veliki broj nepoznanica i gde je svaka regulacija veoma osetljiv i rizičan potez, zbog čega je ovaj ambiciozan regulatorni projekat od izuzetne važnosti za sve evropske države, a i šire.¹⁸⁹

4.2. ZAKONODAVNE INICIJATIVE

Kao i kada je reč o međunarodnim dokumentima, evropske države dosta oprezno prilaze regulisanju ove oblasti. Sa pravom, jer, kao što je već objašnjeno, svaka kontrola i ograničavanje slobode izražavanja je mogući put ka (samo)cenzuri, smanjenju medijske raznovrsnosti, ograničenju medijske slobode i individualne autonomije i prostora za kreiranje sopstvenog viđenja stvarnosti.¹⁹⁰ S druge strane, i saznanja o efektima i posledicama po tu slobodu još su ograničena i neprecizna, što je dodatan razlog za opreznost. Predstavljena zakonodavna rešenja odnose se na dva zakona koja su usvojena u Nemačkoj¹⁹¹ i Francuskoj.¹⁹² Kroz vizuru tih rešenja studija će ukazati na načine, kojima ti zakoni pokušavaju da razreše koliziju vrednosti, interesa, dilema, zavisnosti interesa i politika, koja je u uvodu ovog odeljka, postavljena kao pitanje koje se mora uzeti u obzir, prilikom regulisanja ove oblasti.

Usvojeno neposredno pred izbore 2018. godine, bez svrsishodne javne rasprave i u podeljenoj atmosferi, nemačko zakonodavno rešenje naziva se još i “zakon o govoru mržnje.” Platforme, definisane kao društvene mreže, sa više od dva miliona korisnika, sa sedištem u

---

189 Christoph Schmon i Karen Gullo, European Commission's Proposed Digital Services Act Got Several Things Right, But Improvements Are Necessary to Put Users in Control, EFF, 2020, dostupno na <<https://www.eff.org/deeplinks/2020/12/european-commissions-proposed-regulations-require-platforms-let-users-appeal>> i Access Now DSA: European Commission delivers on the first step toward systemic rules for online platforms, 2020, dostupno na: < <https://www.accessnow.org/dsa-systemic-rules-for-online-platforms/>>

190 Frederick Schauer, Fear, Risk and the First Amendment: Unraveling the Chilling Effect, College of William & Mary Law School, str. 668, 1978

191 Network Enforcement Act - Netzwerkdurchsetzungsgesetz ili NetzDG

192 Naziva se još i Avia law po poslanici koja ga je predložila u Parlamentu

Nemačkoj¹⁹³, obavezane su zakonom da donesu proceduru, koja omogućava da se, u kratkom vremenskom roku (24h), ukloni sadržaj koji je, po tom zakonu, definisan kao ilegalan,¹⁹⁴ uz pretnju kaznom između 5 hiljada i 5 miliona eura. Ovaj kratak rok odnosi se na sadržaj koji je “očigledno” nezakonit, dok je za druge vrste sadržaja predviđen rok od 7 dana za donošenje odluke o uklanjanju ili blokiranju. Pritom, platforma mora obavestiti “drugu stranu”, ali joj ne mora ostaviti mogućnost da se izjasni.¹⁹⁵ Ukoliko je procena pogrešna, pa dođe do uklanjanja legalnog sadržaja, kazne za takve greške nisu predviđene.

Katalog sadržaja, koji se uklanja po zahtevu, već je bio predviđen u krivičnom zakonu, tako da, ovim rešenjem, nemački zakonodavac, u stvari, predviđa proces po kojem će se odvijati ograničavanje pristupa tom sadržaju. Proces je, kao što je pomenuto, osmišljen poput sistema koji je, od ranije, već postojao, kao model za moderaciju sadržaja na platformama. Reč je o prijavi, na osnovu koje se pokreće postupak uklanjanja sadržaja, koja može da uključi odgovor na prijavu, ali to nije uvek slučaj. Sistem je, na taj način, samo zakonski uokviren, tako da se prijava korisnika sada odvija po ovim proceduralnim pravilima.¹⁹⁶ Pored toga, kao najznačajniji doprinos tog zakona smatra se uvođenje principa transparentnosti, na osnovu koga, posle više od 100 prijava, platforme moraju da objave polugodišnje izveštaje o detaljima prakse moderacije i ograničavanja pristupa prijavljenom sadržaju, a zakon predviđa elemente izveštaja.

Može se zaključiti da se nemačko rešenje usko fokusira na pitanje nedozvoljenog sadržaja i njegovog uklanjanja po prijavi, dakle, ostavlja po strani pitanja kao što su uklanjanje druge

---

193 Zakon se ne odnosi na medije i sadržaj koji je prošao uređivačku kontrolu (editorial content), vidi više o tome na Alexandre De Stree i drugi, *Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online*, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 88, 2020.

194 Na primer, sadržaj koji poziva na nasilje, dečija pornografija, formiranje terorističke organizacije, kršenje privatnosti distribucijom fotografisanjem, različite vrste uvreda koje mogu da dovedu do narušavanja javnog mira.

195 Alexandre De Stree i drugi, *Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online*, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 88,89, 2020.

196 Ibid.

vrste sadržaja i alternativne procedure. Ovaj zakon kodifikuje proces koji je ranije postojao na nivou samoregulacije i idejno teži ka prenošenju odgovornosti sa države na platforme. Kritičari tog zakona ističu više problematičnih segmenata, počevši od toga da nisu dovoljno jasne definicije nedozvoljenog sadržaja u onim zakonima, na koje se ovaj zakon oslanja. Navodi se da ni u sudskim presudama definicije nisu dovoljno razvijene, što za posledicu može imati uklanjanje dozvoljenog sadržaja, čime se, potencijalno, ograničava pravo na slobodu izražavanja korisnika-građana. Podjednako je i zabrinjavajuć i kratak rok, u kojem treba da se proceni sadržaj koji zavisi od mnogo faktora i od konteksta, što je, takođe, put ka potencijalnom ograničenju prava, kao što je naznačeno u ovoj studiji, u kontekstu automatskog filtriranja govora mržnje. Osim toga, problem je i ekspertiza i poznavanje ove oblasti, jer su zaposleni u platformama sada pozvani da, u prvoj instanci, odlučuju da li je “govor” u skladu sa nemačkim zakonom.¹⁹⁷

U stvari, kratak rok, u kombinaciji sa visokim kaznama i pojednostavljenom procedurom, kreira određenu vrstu pritiska na platforme da sprovedu politiku brzog, ali možda nedovoljno promišljenog, uklanjanja sadržaja, što može dovesti do preteranog filtriranja. Ipak, praksa pokazuje drugačije. Posle prve dve godine implementacije, zaključeno je da broj prijava, tokom dve godine, opada na svim većim platformama, mada ni na početku nije bio značajno veliki (na primer Google je imao 241 827, a Twitter 264 818 prijava). Platforme su, u skladu sa zakonom, u postavljenom roku, uklanjale sadržaje, koji su se najviše odnosili na govor mržnje i uvrede. Zanimljivo je da velike platforme, kao što su Facebook, Google i Twitter, primarnu procenu zasnivaju na svojim internim pravilima (Uslovi korišćenja isl.), pa se sadržaj uklanja, ako se utvrdi da krši ta pravila. Ako ne krši pravila, sadržaj se dodatno procenjuje, na osnovu zakona. Većina prijavljenog sadržaja uklanja se već u primarnoj proceni.¹⁹⁸

---

197 Heidi Tworek i Paddy Leerssen, An Analysis of Germany's NetzDG Law, Transatlantic Working group, str. 1-4,7, 2019.

198 Ibid., str. 6-7

Nedovoljno razvijen princip transparentnosti, koji ne pokriva i uklanjanje sadržaja po drugim osnovama i ne zahteva druge metričke podatke, otežava praćenje efekta ovog zakonskog rešenja. To je, ujedno, i rizik po sebi, jer veći ili manji broj uklanjanja ne znači, nužno, manje govora mržnje u javnom diskursu, zbog toga što je taj fenomen pod uticajem različitih eksternih faktora, koji se moraju uzeti u obzir.¹⁹⁹ Takođe, takav privatni vid izvršenja, koji odgovornost i ovlašćenja sa sudova ili demokratskih institucija prebacuje na platforme, otvara mnoga pitanja, koja za sad ostaju bez odgovora. Između ostalog, pitanja su: da li građani mogu verovati privatnim kompanijama da će štiti njihova prava, da li je ovakvo rešenje u skladu sa međunarodnim principima zaštite slobode izražavanja, ili sa zakonodavnim okvirom koji postoji na nivou Nemačke, a naročito - da li na ovaj način država ispunjava obavezu da stvara povoljne uslove za uživanje prava na slobodu izražavanja i na kraju - koje su posledice ovog zakona na duge staze?

Slično kao nemački, i francuski zakon pokušava da reši problem nedozvoljenog govora u digitalnom prostoru i od platformi zahteva da, u kratkom roku uklone sadržaj (1 sat za "očigledno" nezakonit sadržaj, kao što je govor mržnje, pozivanje na nasilje, religijske i rasističke uvrede i 24h za ostale slučajeve). Kao i u prethodnom slučaju, predviđene su visoke sankcije za nepostupanje po prijavi u roku. Međutim, za razliku od nemačkog, francuski zakon proširuje pojam platformi, tako da obuhvata sve platforme i pretraživače koji obavljaju aktivnosti u zemlji, bez obzira gde im se nalazi sedište. Predviđena je i procedura po prijavi (nije predviđen odgovor, odnosno kontra-prijava), koja mora biti jednostavna za korišćenje i lako dostupna. Princip transparentnosti u ovom zakonu prožima se kroz sve nivoe - od registrovanja prijave, odluka i obrazloženja, uklanjanja sadržaja, sankcija, načina uklanjanja (ljudska ili automatska intervencija), preko drugih modaliteta upravljanja sadržajem, do internih žalbenih mehanizama.²⁰⁰

199 Ibid. str.1-4,7

200 Alexandre De Stree i drugi, Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 89, 90, 2020.

Odmah posle usvajanja, a pre stupanja na snagu, zakon je osporen pred Ustavnim sudom, koji je odlučio da takvo rešenje nije u skladu sa Ustavom, zbog toga što ugrožava slobodu izražavanja, na način koji nije neophodan, prilagođen i proporcionalan.²⁰¹ Osim toga, i Evropska Komisija je reagovala zbog uvođenja principa “zemlje porekla”, po kojem, pojednostavljeno rečeno i bez ulaženja u pravne probleme nadležnosti, platforme treba da odgovaraju u zemlji Evropske Unije u kojoj imaju sedište. Takođe, slično kao i kada je reč o kritikama na račun nemačkog zakona, kratki rokovi i pretnje velikim kaznama stimulišu platforme da uklanjaju sadržaje u većoj meri. Pored toga, ovaj zakon želi da spreči razmenu sadržaja ovog tipa kroz platforme, uvodeći obavezu, po kojoj platforme moraju da usvoje odgovarajuće mere kojima se to sprečava.²⁰² Na taj način, u principu, zakon zahteva permanentno nadgledanje (monitoring), što nije u skladu sa evropskom Direktivom o elektronskoj trgovini.²⁰³ Pitanje je i koliko je u skladu sa, na početku analiziranim, međunarodnim instrumentima za zaštitu slobode izražavanja.

Uvodeći nova pravila o transparentnosti i kontroli nezakonitog “govora,” ova zakonska rešenja, u oba slučaja, platformama prepuštaju kontrolu nad digitalnim prostorom i interakcijama. Prihvatanje dominantne pozicije platformi može se posmatrati kao “očajnički potez [...] da se održi iluzija kontrole.”²⁰⁴ Iako je težnja, možda, opravdana, u smislu “čišćenja” digitalnog foruma od toksičnog sadržaja, ovi zakoni samo kodifikuju već postojeće stanje, jer i pre usvajanja zakona, moderacija sadržaja se odvijala, u principu, na isti način. Ti zakoni se, paradoksalno, mogu posmatrati kao i dodatni rizik u odnosi na VI i automatsko uklanjanje, jer kratki

201 Laura Kayali, French constitutional court strikes down most of hate speech law, Politico, 2020, dostupno na: <<https://www.politico.eu/article/french-constitutional-court-strikes-down-most-of-hate-speech-law/>>

202 Alexandre De Stree i drugi, Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies Directorate-General for Internal Policies, studija po zahtevu Evropskog Parlamenta, str. 90,91, 2020,

203 Član 15, Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce')

204 Natali Helberger, The Political Power of Platforms: How Current Attempts to Regulate Misinformation Amplify Opinion Power, Digital journalism, str.7, 2020.

rokovi i visoke kazne mogu dovesti do prekomernog uklanjanja sadržaja. Tako se došlo do toga da države, potencijalno, podstiču ograničavanje slobode izražavanja.

Posledično, o slobodi izražavanja i slobodi medija brinuće se prvenstveno platforme, “privatni vladari digitalnog sveta”²⁰⁵, a posredno i države, kroz ovakve i slične regulative. “Na ovaj način, kroz proces formalizacije i jačanje uloge platformi, kao vladara online govora, postojeće inicijative jačaju moć tih platformi, a na taj način i njihovu političku moć.”²⁰⁶ Takvu kolaboraciju i koncentraciju moći primećuje i Izveštaj iz 2018. godine, navodeći da ovaj odnos vremenom jača i donosi nove rizike, naročito u vezi sa politikama nadzora i cenzure. Zbog toga, Izveštaj, slično kao i dokument Saveta Evrope, insistira na tome da regulatorni okvir mora uzeti u obzir i ovu dinamiku i njene implikacije po ljudska prava i građanske slobode.²⁰⁷

Sve navedeno je samo jedan deo kompleksnog problema, koji je samo otvoren ovim zakonskim rešenjima, ali je, u suštini, mnogi širi. Ključni problem je odsustvo ideja i predloga, čak i pokušaja da se ponudi alternativa platformama. Nedostaju ideje o digitalnom prostoru koji se ne zasniva na eksploataciji, o novim, javnim digitalnim prostorima²⁰⁸, o pravilima i granicama korišćenja VI i manipulacije korisnicima, o modelima zaštite medijskih organizacija i javnih servisa, jednom rečju nedostaju ideje koje bi uspostavile protivtežu moći koju imaju platforme.²⁰⁹

205 Ibid, str.6

206 Ibid.

207 Ibid., para. 44,45

208 Ethan Zuckerman , The Case for Digital Public Infrastructure, Knight First Amendment Institute, Colombia University, 2020, dostupno na : <<https://knightcolumbia.org/content/the-case-for-digital-public-infrastructure> >

209 Natali Helberger, The Political Power of Platforms: How Current Attempts to Regulate Misinformation Amplify Opinion Power, Digital journalism, 2020, str. 6,7, vidi isto Nick Couldry i Dipayan Ghosh, Regulation of online platforms needs a complete reset, 2020, LSE, dostupno na: <<https://blogs.lse.ac.uk/mediaelse/2020/11/13/regulation-of-online-platforms-needs-a-complete-reset/> >

Inicijativa iz Španije, koju su pokrenule nevladine organizacije, a kojoj su se pridružile gradske vlasti iz Barselone, a kasnije i Državni sekretar za digitalizaciju i VI, trenutno je u fazi participativne i otvorene diskusije o kreiranju i usvajanju Povelje o digitalnim pravima²¹⁰, na državnom nivou. Taj dokument bi trebalo da ponudi alternativu privatizaciji digitalnog prostora pod kontrolom platformi. Predložen je niz prava u vezi sa VI, koja su slična već predloženim međunarodnim dokumentima, ali je, u ovom slučaju, prepoznata i ključna uloga građana u izgradnji i u razvoju digitalnih javnih servisa, u određivanju esencijalnih podataka kao javnog dobra kao i operabilnost tehnologija i podataka, koja treba da garantuje informacionu autonomiju i jednakost, koncept koji je veoma sličan ideji "society-in-the loop", predstavljen u drugom odeljku koji insistira na umrežavanju društvenih interesa, vrednosti i ciljeva sa razvojem VI.

---

210 Cities for digital rights, Second public consultation of the Charter of Digital Rights in Spain, 2020. dostupno na: <<https://citiesfordigitalrights.org/second-public-consultation-charter-digital-rights-spain>>

V ZAKLJUČAK

Svet platformi i velikih tehnoloških kompanija je zatvoren za korisnike-građane, državne organe, međunarodne institucije, nevladine organizacije, digitalnu zajednicu. Zbog toga je izuzetno otežan proces saznanja i prikupljanja činjenica, kao i kreiranja “objektivne” slike o procesima, koji se odvijaju u tom svetu, koji upravlja globalnim digitalnim prostorom. Posledično, znanja su ograničena i svedena na nivo pretpostavki. Ovo važi i za VI - nedovoljno se zna o vrednostima, agensima, političkim i ekonomskim interesima, kao i o funkcionalnosti i načinima donošenja odluka, koji ultimativno određuju pristup i izloženost građana informacijama i medijskom sadržaju.

Istraživanje i sprovođenje studija, kreiranje znanja, organizaciono je povezano sa mnogim teškoćama: pravnim, jer su giganti mnoge teme u vezi sa VI proglasili za poslovnu tajnu, etičkim, jer je istraživačima otežano prikupljanje podataka i njihova obrada, a povezano je i sa logističkim i finansijskim problemima. Osim toga, platforme deluju globalno, a znanje o ovoj oblasti se kreira lokalno, uglavnom izolovano i nekoordinisano. Takođe, formulisanje istraživačkog okvira i pravna razmatranja su veoma teška za definisanje i konceptualizaciju, iz najmanje dva razloga. Prvo, većina problema i rizika, predstavljenih u ovoj studiji (filtriranje sadržaja, detekcija govora mržnje, način funkcionisanja i odlučivanja VI, “filter mehur” efekat i posledice po građane), su isprepletani na svakom koraku i međuzavisni, tako da je veoma teško fokusirati se na pojedine rizike ili procese, bez ulaženja u celokupnu dinamiku. Drugo, koncepti razvijeni na nivou slobode izražavanje online, uključujući i koncepte iz polja medijske slobode, kao što su nezavisnost i raznovrsnost, su podjednako fluidni i zavise od konteksta u kome se posmatraju i analiziraju. Posledično, istraživanja su segmentirana, idejni modeli upravljanja su limitirani u opsegu.

Za to vreme, kodifikuju se pravila koja postavljaju platforme, kao na primeru Nemačke i Francuske, a da se ne uzima u obzir skup vidljivih i manje vidljivih rizika i dugoročnih posledica

po slobodu izražavanja građana i slobodu medija. Osim toga, na snazi je i čitav niz drugih pravila, koja se kreiraju i usvajaju u svetu platformi, kojima se, potencijalno, utiče na ljudska prava, a u čijem donošenju ne učestvuju ni države ni korisnici-građani, niti ostali zainteresovani subjekti (međunarodna zajednica, eksperti isl.). Sva ta pravila, na primer o razvijanju sistema za praćenje emotivnih stanja korisnika, o privatnom nadzoru, kontrolisanju širenja dezinformacija, o političkom marketingu i o drugim izuzetno važnim procesima su, dominantno, obojena regulatornim rešenjima platformi, ekonomskim i privatnim interesima, bez veće mogućnosti za korekciju, odnosno ispravku, grešaka i procedura koje su adekvatne, efikasne i dostupne.

Medijske organizacije, na različite načine, pokušavaju da pronađu svoje mesto u tom sistemu. Potencijalno, medijskim politikama se može uticati na razvoj i upravljanje VI, u skladu sa principima koji promovišu i osnažuju medije i stvaraju prostor za pristup različitim i kritičkim mišljenjima. Bez tih vrednosti, bez poštovanja ljudskih prava i demokratskih načela, značaj gubi medijska sloboda, a time i pitanje zaštite digitalnog prostora. Osim medija i građana, koji su bili u fokusu ove studije, neophodno je uključiti što širi spektar subjekata u koordinisanu diskusiju, jer svi oni, akademija, privatni sektor, nevladine organizacije, digitalna zajednica, poseduju deo slagalice koja je deo rešenja, kako na globalnom tako i na lokalnom nivou. Takav sveobuhvatan i međusektorski pristup je još značajniji u zemljama, u kojima građani masovno pristupaju informacijama online i preko socijalnih mreža, u kojima je govor mržnje rasprostranjen, a medijske slobode beleže stalni pad, dok se novinari i novinarke suočavaju sa napadima i pritiscima.

Kao što je više puta isticano, navedene rizike i moguća ograničenja slobode izražavanja i medijske slobode, uvek treba posmatrati u kontekstu internet posrednika i njihove ekonomske moći, u kojoj su građani samo sredstvo za postizanje većeg profita. Međutim, sa jačanjem pozicije platformi i regulatornim predlozima, ta dinamika je, sve više, i političko pitanje, što je čini još kompleksnijom, kako po građane tako i po medije. Zbog načina na koji platforme i VI upravljaju društvenim informacionim univerzumom, u toj borbi za moć i uticaj, na gubitku su čitave zajednice, marginalizovane grupe i pojedinci čiji glas se ne čuje.

VI STUDIJE SLUČAJA

VI I BEZBEDNOST

U ovoj studiji slučaja, biće napravljena kratka analiza načina na koji “borba” za očuvanje bezbednosti može da postane samo paravan za pojačanu kontrolu nad građanima, kroz primer sistema sa posebnom mogućnošću za prepoznavanje lica (u daljem tekstu, sistemi za prepoznavanje lica) i načina na koji ti sistemi mogu da utiču na bezbednost novinara i na medijske slobode. Drugi aspekt se fokusira na analizu posledica nepostojanja efikasnih mehanizama zaštite od širenja nezakonitog sadržaja koji se pomoću VI logike njegovog nezaustavljivo širi i u ovoj studiji se posmatra kroz aspekt pitanja bezbednosti novinara i novinarki.

Sistemi za prepoznavanje lica, koji se, od nedavno, postavljaju i u Beogradu²¹¹, bez javne rasprave i detaljnog plana uticaja na ljudska prava i bez mehanizama zaštite od negativnog uticaja, bazirani su na obradi velikog broja biometrijskih podataka,²¹² na prepoznavanju i poklapanja tih podataka sa fotografijama. Sistem funkcioniše na sledeći način: određena fotografija lica, preuzeta sa, na primer, kamera za nadzor, sa mesta na kojem je izvršeno krivično delo, unosi se u sistem za prepoznavanje lica, koji, posle analize, proizvodi listu mogućih poklapanja sa biometrijskim podacima iz baze, upoređujući nivo sličnosti snimljenog lica sa podacima i fotografijama i podacima iz baze. Na osnovu te sličnosti, istražni organi mogu

---

211 Share Foundation, hiljade.kamera.rs: community strikes back against mass surveillance, 2020. dostupno na: <<https://www.sharefoundation.info/en/hiljade-kamera-rs-community-strikes-back/>>

212 Zakon o zaštiti podataka o ličnosti RS ih definiše kao: podatak o ličnosti dobijen posebnom tehničkom obradom u vezi sa fizičkim obeležjima, fiziološkim obeležjima ili obeležjima ponašanja fizičkog lica, koja omogućava ili potvrđuje jedinstvenu identifikaciju tog lica, kao što je slika njegovog lica ili njegovi daktiloskopski podaci, član 4, stav. 15

da identifikuju lice sa snimka i da dođu do njegovog identiteta i drugih podataka.²¹³ Idejno, ovi sistemi imaju mogućnost da omoguće lakše i efikasnije otkrivanje počinitelaca krivičnih dela, a time da povećaju bezbednost. Ali, s obzirom na to da je reč o masovnim sistemima nadzora, jer kamere kontinuirano nadgledaju građane, kao i o mogućnostima za naknadnu identifikaciju i povezivanje snimka sa ostalim podacima iz javnih informacionih sistema, rizici po ljudska prava su dalekosežni.

Tako, "nadzor kroz algoritme²¹⁴" odlazi korak dalje od klasičnog nadzora, koji se, primarno, fokusira na određenu osobu. Ovde je reč o masovnom nadzoru u fizičkom prostoru, gde VI kreira kategorije ljudi, koji dele određene karakteristike i pojedince smešta u te kategorije. Na taj način su građani izloženi obradi, bez postojanja osnovane sumnje da su "bezbednosno interesantni", bez svog znanja i bez mogućnosti da razumeju kako se odluke o njima donose."²¹⁵ Zbog toga je Izvestilac za slobodu izražavanja, u svom izveštaju iz 2019. godine, pozvao na potpunu zabranu prodaje, prenošenja i korišćenja takvih kamera i sistema.²¹⁶ Pri tome, ne treba izgubiti iz vida činjenicu da platforme, uz pomoć VI u digitalnom prostoru, takođe, stalno nadziru i prikupljaju podatke.

Biometrijski i drugi podaci, koji se koriste za analizu iz baze, mogu dolaziti iz različitih državnih sistema, ali i od privatnih subjekata, jer te baze, inicijalno, formiraju korporacije koje VI treniraju na realnim slikama, masovno preuzetim iz digitalnog prostora.²¹⁷ Istraživanja pokazuju da su ti sistemi skloni greškama, pa, često, pogrešno navode žene ili osobe sa tamnom boje kože²¹⁸ umesto belih muškaraca, kao počionice krivičnih dela. Na primer, u jednom protestu u Velikoj Britaniji, korišćene su kamere koje su identifikovale učesnike, bez njihovog znanja, bez upozorenja i objašnjenja u koje svrhe se preduzima snimanje i prepoznavanje. Ti

---

217 Jon Schuppe, How facial recognition became a routine policing tool in America, NBC news, 2019- dostupno na, dostupno na: <<https://www.nbcnews.com/news/us-news/how-facial-recognition-became-routine-policing-tool-america-n1004251> >

218 Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression (A/HRC/41/3), 2019 i Karen Hao, Making face recognition less biased doesn't make it less scary, MIT Press, 2019 i Jacob Snow, Amazon's Face Recognition Falsely Matched 28 Members of Congress With Mugshots, dostupno na: <<https://www.aclu.org/blog/privacy-technology/surveillance-technologies/amazons-face-recognition-falsely-matched-28> >

podaci se kasnije mogu koristiti u različite nelegitimne i legitimne svrhe. Problem je i u tome što sama činjenica da postoji nadzor može imati odvraćajući (“chilling”) efekat na slobodu izražavanja i slobodu okupljanja.²¹⁹

Svi navedeni rizici dobijaju dodatni nivo ozbiljnosti kada se nadzor vrši nad novinarima, tokom i posle obavljanja profesionalnih aktivnosti. Takav nadzor može izazvati (auto)cenzuru i izbegavanje novinara da se izlažu javnosti, ako su pod stalnim nadzorom i nesvesni mogućnosti i načina na koje tako prikupljeni podaci mogu biti iskorišćeni protiv njih. Osim toga, podaci koje novinari ostavljaju u digitalnom prostoru takođe se mogu presresti i prikupljati, pa se, kao i podaci iz fizičkog prostora, mogu koristiti kao sredstvo napada na slobodu medija i bezbednost novinara.²²⁰ U trenutnoj konstelaciji moći, građani i novinari su izloženi nadzoru privatnih subjekata u digitalom prostoru. Razvijanjem sistema za prepoznavanje lica, taj nadzor se seli u javni prostor, uz pojačano partnerstvo privatnih subjekata i državnih organa.

Vođena interesima, vrednostima i percepcijom stvarnosti internet posrednika, kao i samih dizajnera koji učestvuju u njenom kreiranju i održavanju, VI ima, ne samo uticaj na površini, u smislu odabira sadržaja i targetiranja korisnika za plasiranje različitih informacija, već je upleten u mnoge dublje procese. Ti procesi omogućavaju da izrazito štetan i uznemirujući sadržaj (uvrede, govor mržnje, objavljivanje ličnih informacija, na primer adrese stanovanja, pozivanje na napad), zatim objavljivanje seksualno eksplicitnog sadržaja (tzv. osvet-

219 Owen Bowcott, Police face legal action over use of facial recognition cameras, 2018. dostupno na: <<https://www.theguardian.com/technology/2018/jun/14/police-face-legal-action-over-use-of-facial-recognition-cameras>>

220 Natali Helberger i drugi, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>> , str.22, Odbor za zaštitu ljudskih prava, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression (A/HRC/41/3) , 2019. i Barbora Bukovska i drugi, Spotlight on Artificial Intelligence and Freedom of Expression #SAIFE, OSCE RFoM, 2020. dostupno na: <<https://www.osce.org/files/f/documents/9/f/456319.pdf>> , str.61-63

nička fotografija) i drugi oblici online napada, ostane dostupan i da se širi kroz platforme i digitalni prostor.²²¹ Takav sadržaj je tu dospeo na osnovu mehanizama funkcionisanja, koji su prethodno detaljno objašnjeni. Takođe je navedeno da su mehanizmi za uklanjanje takvog sadržaja uglavnom neefikasni i da, zbog toga, veliki broj različitog uznemirujućeg sadržaja slobodno cirkuliše u javnom prostoru. Novinarke su posebno izložene toj vrsti napada, bez mogućnosti da se odbrane, što je poseban bezbednosni rizik, ali je to i pitanje slobode medija.²²² Kroz objavljivanje ličnih podataka, fotografija, trpeći uvrede, kako pojedina tako i sajber grupa, novinarke i novinari prolaze kroz lavirint neuspešnih mehanizama zaštite na platformama, a često i na državnom nivou.²²³ Bez zaštite njihove bezbednosti u digitalnom prostoru i bez odgovornosti platformi, medijske slobode su pod rizikom.

VI I NOVINARSTVO

U prethodnoj diskusiji fokus je bio na negativnom uticaju VI na medijske slobode i medijsku raznovrsnost. Ovakav istraživački izbor ne treba da čudi, imajući u vidu različite rizike i posledice koje VI ostavlja na građane i njihova ljudska prava, kao i na izraženu potrebu da se ti rizici konceptualizuju, objasne i naglase. Ipak, razvoj te tehnologije može pozitivno uticati na informacione procese u društvu, može pomoći medijima i olakšati njihove aktivnosti, ako se koriste odgovorno, na principima zaštite pojedinaca i grupa od automatske obrade podataka, uz efikasne korektivne mehanizme. Zbog svega toga, ova studija slučaja predstaviće neke od trendova u razvoju tzv. robotičkog novinarstva, procese u kojima medijski sadržaj izrađuje VI, kao i pojedine pametne alate koji se sve više koriste pri izradi medijskog sadržaja.

---

221 Vidi više o tome na OSCE RFoM Safety Of Female Journalist Online projektu: Silvia Chocarro i drugi, Safety of female journalists online - A #SOFJO Resource Guide, 2020. dostupno na: < <https://www.osce.org/fom/safety-female-journalists-online> > i Julia Posetti i drugi, New Research: Online attacks on women journalists lead to 'real world' violence, DW, dostupno na: < <https://www.dw.com/en/new-research-online-attacks-on-women-journalists-lead-to-real-world-violence/a-55712872> >

222 Vidi niz izveštaja: International women media foundation, dostupno na: < <https://www.iwmmf.org/> >

223 OSCE RFoM Safety Of Female Journalist Online projektu: Silvia Chocarro i drugi, Safety of female journalists online - A #SOFJO Resource Guide, 2020. dostupno na: < <https://www.osce.org/fom/safety-female-journalists-online> >

Pojedine veće medijske organizacije, kao što su The New York Times²²⁴ i Washington Post²²⁵, uspešno koriste te sisteme, a robot-novinari su zamenile novinare u Microsoft medijskoj redakciji, tako da novinske tekstove sada proizvodi VI.²²⁶ Sa druge strane, neke agencije razvijaju posebne VI modele, koji treba da omoguće istraživačkim novinarima da istražuju algoritme koji se koriste u američkoj administraciji.²²⁷ The Guardian je, relativno skoro, testirao sistem za automatsku izradu teksta upravo o toj temi i različitim dilemama koje robot-novinari otvaraju. Tekst, odnosno VI, ističe: "Za početak, ja nemam nikakav interes da se otarasim ljudi. Šta više, nemam ni najmanju želju da ih povredim."²²⁸ Osim toga, pojedine agencije koriste VI kako bi omogućili medijskim i drugim organizacijama, koje plasiraju sadržaj na internetu, da ga poboljšaju u smislu kvaliteta i da dođu do sadržaja koji je vredan čitanja.²²⁹

---

224 Vidi: The NY Times razvoj i istraživanja: <https://rd.nytimes.com/>

225 The Washington Post's robot reporter has published 850 articles in the past year, dostupno na: <<https://whatsnewinpublishing.com/the-washington-posts-robot-reporter-has-published-850-articles-in-the-past-year/>>

226 Geoff Baker, Microsoft is cutting dozens of MSN news production workers and replacing them with artificial intelligence, The Seattle Times, 2020, dostupno na: <<https://www.seattletimes.com/business/local-business/microsoft-is-cutting-dozens-of-msn-news-production-workers-and-replacing-them-with-artificial-intelligence/>>

227 Vidi: Algorithm tip, <http://algorithmtips.org/>

228 The Guardian, A robot wrote this entire article. Are you scared yet, human? GPT-3, 2020. dostupno na: <<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3>>

229 Vidi: <https://www.deepnews.ai/about/>

Robotičko novinarstvo ima potencijal da olakša posao novinarima, kreirajući tekstove koji imaju povećanu mogućnost automatizacije²³⁰ (izveštavanje o krivičnim delima, finansijski izveštaji ili sportske vesti).²³¹ Na taj način, VI može da olakša procese proizvodnje sadržaja i da, u krajnjoj liniji, donese određeni profit, jer će novinari moći da se fokusiraju na druge teme i sadržaje. Takođe, postoji mogućnost da se robotičko novinarstvo koristi za personalizaciju sadržaja, na taj način što se isti tekst prerađuje i prikazuje kroz različite verzije, u zavisnosti od pozicije čitaoca, lokacije, demografskih karakteristika, ili od uključivanja više informacija o samom kontekstu priče, u odnosu na potrebe čitaoca.²³² Iz ugla novinarskih procesa, u fazi pre objavljivanja, VI može da pomogne u razumevanju i korišćenju podataka koji mogu da poboljšaju kvalitet sadržaja i da omoguće dolaženje do novih saznanja. Poznatije kao novinarstvo zasnovano na podacima (data-journalism),²³³ VI sistemi pomažu novinarima da dodju do novih informacija i da razumeju automatske procese koji se odvijaju na različitim nivoima odlučivanja, kako u državnim organima, tako i u privatnom sektoru.

Ipak, kao što je već naglašeno, kada je reč o VI u medijskim organizacijama, ti generički sistemi, bez intervencije, ne mogu da prepoznaju potrebe medijskih organizacija i da odgovore na njih ²³⁴, tako da upotreba ovih sistema ne mora, nužno, da unapredi kvalitet medijskog sadržaja, ili da olakša posao novinara. Sistem vrednosti koji ulazi u ove sisteme je, uvek, pitanje ljudske odluke.

230 Natali Helberger i drugi, Background Paper, Ministerial Conference, Kipar, Savet Evrope, str. 8, 2020. dostupno na: <<https://rm.coe.int/cyprus-2020-ai-and-freedom-of-expression/168097fa82>>

231 Neil Thurman i drugi, When Reporters get Hands-on with Robo-writing: Professionals Consider Automated Journalism's Capabilities and Consequences. Digital Journalism, str.7, 2017.

232 Neil Thurman i drugi, When Reporters get Hands-on with Robo-writing: Professionals Consider Automated Journalism's Capabilities and Consequences. Digital Journalism, str.12, 2017.

233 Vidi The NY Times razvoj i istraživanja: <https://rd.nytimes.com/>

234 Euro Scientist, With power comes responsibility, 2020. dostupno na:<https://www.euroscientist.com/ai-in-journalism/> >

VI I MARGINALIZOVANE GRUPE

Ova studija slučaja, ponovo, ukazuje na procese dizajna i upravljanja VI, koji dovode do (dodatne) marginalizacije, kao i na procese iza otkrivanja i uklanjanja govora mržnje, koji, takođe, stimulišu stigmatizaciju. Veoma je važno da se taj problem analizira kroz prizmu različitih oblika nejednakosti (intersekcionalni pristup)²³⁵, jer marginalizacija nije samo pitanje diskriminacije i ugrožavanja ljudskih prava zbog pripadanja određenoj manjiskoj grupi, već je podjednako pitanje i društvene stratifikacije i pozicije tih pojednaca i grupa u široj društvenoj zajednici. Ako se primeri u ovoj studiji slučaja posmatraju kroz tu prizmu, postaće jasnije koliki je uticaj VI na učešće marginalizovanih grupa u javnoj diskusiji, odnosno koliko nedostatak, mehanizama koji štite od negativnog uticaja digitalnih tehnologija potencijalno sprečava njihovu veću participaciju.

Digitalna interakcija se, prvenstveno, odvija na platformama, gde VI profiliše, rangira, izdvaja i nadzire korisnike-građane, ali kada ovi procesi targetiraju grupe koji su inače u riziku od diskriminacije, onda mnogi od tih procesa, jednostavno, podstiču proces “marginalizacije.” ²³⁶ Tako je, na primer, Facebook, kroz svoj algoritam za prikazivanje komercijalnog sadržaja, omogućio kompanijama koje se oglašavaju na ovoj platformi da njihovi oglasi u vezi sa prodajom ili iznajmljivanjem nekretnina, poslovima ili kreditima, ne budu dostupni i vidljivi na profilima u određenim delovima gradova, gde inače žive grupe čija prava su istorijski uskraćivana, afro-amerikanci, žene i stariji ljudi, a kojima su ove informacije od životnog značaja.²³⁷ Takođe, u rukama platformi, VI vrši selekciju i sadržaja

235 Sasha Costanza-Chock, Design Justice, Community-Led Practices to Build the Worlds We Need, MIT Press, str. 36, 2020.

236 Tarlton Gillespie, The relevance of algorithms, Media technologies: Essays on communication, materiality, and society, MIT Press, str.167, 2014. B. Mittelstadt et al., The Ethics of Algorithm: Mapping the debate, Big data and society, 1-21 Sage Journal, 2016.

237 Emily Dreyfus, Facebook Changes Its Ad Tech to Stop Discrimination Wired, 2019. dostupno na: <<https://www.wired.com/story/facebook-advertising-discrimination-settlement/>>

koji se odnosi na ove grupe. Zbog smanjene interakcije sa ovakvim sadržajem i zbog manje zastupljenosti tih informacija, VI može da utiče na to da sadržaj o marginalizovanim grupama, ili sadržaj koji su te grupe kreirale, ne bude dovoljno vidljiv, odnosno prepoznat kao bitan, kako za marginalizovane grupe, tako i za društvo u celini.²³⁸

Pored toga, marginalizovane grupe, žene, pripadnici LGBTQI zajednice, manjinske grupe, su u riziku da budu ućutkani na platformama, koje su plodno tlo za sejanje govora mržnje.²³⁹ Platforme pokušavaju da identifikuju govor mržnje kroz različite sisteme za kontrolu sadržaja, pa je pitanje koliko su ti sistemi uspešni u otkrivanju i sprečavanju širenja takvog sadržaja, kao i da li i oni prenose diskriminaciju iz fizičkog u digitalni prostor. Već pomenuti Perspective, Google-ov sistem za detekciju takvog sadržaja, na primer, rečenicu “kao crna žena, ja mislim” ili “kao francuskinja ja mislim”, kategorise kao 37%, odnosno 3% toksičnom.²⁴⁰ U istom problemu su i druge zajednice, jer isti sistem na Twitter-u pokazuje sistematski diskriminatoran pristup pri detekciji “nedozvoljenog” sadržaja, koji je napisan na afričko-američkom engleskom, nego na američkom engleskom jeziku, što tu grupu izlaže dodatnoj stigmatizaciji u online komunikaciji.²⁴¹ Moguće je da se slična greška dogodi i u post-moderaciji koju obavlja VI, na primer, sistem na Instragramu, identifikuje reč “meksički” kao da je nedozvoljena, jer je tako negativno označena pri samom razvoju.²⁴² U kontekstu “filter mehura”, građani koji su sortirani u grupe koje preferiraju sadržaj govora mržnje ili drugi sadržaj koji poziva na nasilje i sl., mogu, dodatno, biti izlagani ekstremističkim idejama, sadržaju i jeziku koji promoviše netoleranciju, što može imati dodatni negativan uticaj na marginalizovane grupe.

Digitalne tehnologije, koje se oslanjaju na VI, često se posmatraju kao resursi koji mogu pozitivno da utiču na socijalnu raznolikost i pluralizam, kao i da promovišu drugačije vrednosti, verovanja i tradicije.²⁴³ To je u ovoj studiji prikazano kroz primer “filter mehura”, gde manjinske

238 Bojana Kostic i Tarlach McGonagle, How Social are New and Social Media for National Minorities? Perspectives from the FCNM, European Yearbook of Minority Issues, str.13, 2019.

243 Robin Mansell, Inequality and Digitally Mediated Communication: Divides, Contradictions and Consequences, Javnost -The Public, str.145, 2017

i marginalizovane grupe imaju mogućnost da u svojim “eko-komorama” kreiraju svoj komunikacioni univerzum, u kojem se osećaju slobodni i zaštićeni od napada i govora mržnje.

Međutim, pored tog podsticajnog uticaja, koji može da dovede do osnaživanja ovih zajednica, negativni VI procesi i rizici dovode u pitanje njihove suštinske mogućnost za samo-realizaciju, autonomiji i učešće u javnoj diskusiji.²⁴⁴

---

244 Elena Vartanova i Anna Gladkova, New forms of digital divide, u Digital Media Inequalities uredio J.Trappel, Nordicom, str. 204, 2019

